

Drage prijateljice,

Pred Vama je novi broj newsletter-a Ž. Nadamo se da ste se zainteresovale za koncepciju koju su redakcije biltena Indok Centra iz Asocijacije za žensku inicijativu (Ažin) i oglasnika Žene na delu predstavile u prethodnom broju. U ovom broju nastavljamo u tom pravcu.

Primetićete da je novi broj dizajniran drugačije od prethodnog – u potrazi za najdopadljivijim rešenjem, napravile smo mali konkurs, tako da je svaki broj i neka vrsta predloga za trajnije rešenje.

Važno je da ne zaboravite da od Vas očekujemo da nam svojim sugestijama, primedbama i priložima pomognete u stvaranju još boljeg, interesantnijeg i bogatijeg newsletter-a.

Srdačno,
članice grupa Ažin i
Žene na delu

Žene na delu žele da se zahvale švedskoj feminističkoj organizaciji Kvinna Till Kvinna, bez čije svesrdne feminističke i finansijske podrške i pomoći izdavanje ovog newsletter-a ne bi bilo moguće.

Ažin zahvaljuje na podršci Fondu za otvoreno društvo.

Inicijative	3
Rad u kući (Home Based Work)	
Kraj terenske faze	
U fokusu	5
Rod i tranzicija: tranzicija roda? – Dr Marina Blagojević, (nastavak iz prošlog broja)	
Rodne nejednakosti u Srbiji tokom devedesetih godina i ženske razvojne perspektive – Tatjana Đurić Kuzmanović (nastavak iz prošlog broja)	
Feminokultura	15
Zaštita dece bez roditeljskog staranja (zbornik)	
Ekonomski ravnopravne	
Zajedno do rešenja	
O rađanju	
Eržebet Berček, Ester	
Presarijum 9–10	
Dr Svenka Savić – Domaćica	
Mr Ljubica Ćorović – Ulice Beograda nazvane po znamenitim ženama	
Radmila Tonković – Pola veka u vazduhu: priča o Ljudmili Jovanović	
Oglasi	25
In Memoriam	47
Žarana Papić (1949–2002)	
Žarka – Jasmina Tešanović	
Zdravlje	50
Lečenje zloćudnih tumora dojke – Stanislava Otašević (nastavak iz prošlog broja)	
Gavez (Symphytum officinale)	
Novosti	53
Iz sveta	57
Ženske grupe...Beograd 2002.	58

Rad u kući

(HOME BASED WORK)

Rad u kući (Home Based Work) prema Konvenciji Međunarodne organizacije rada (International Labour Organization) iz 1996. godine predstavlja svaki rad u sopstvenom domu ili u nekom drugom prostoru, koji donosi prihod ali nije formalno registrovan. Radnici i radnice koji se bave ovakvim radom nisu formalno zaposleni i nemaju sva prava zaposlenih (bolovanje, godišnji odmor, zdravstveno i penziono osiguranje...). Po Konvenciji **rad u kući** podrazumeva i rad za poslodavca po narudžbini, kao i rad u neformalnim radionicama (swetshop) kada radnici takođe nisu formalno zaposleni.

U našoj zemlji, kao i u mnogim zemljama u tranziciji, tokom poslednje decenije ovaj vid rada je postao jedan od glavnih izvora finansiranja mnogih porodica i njime se uglavnom bave žene. U našem slučaju specifično je i to što su osobe koje se bave nekom vrstom **rada u kući**, često zvanično zaposlene u raznim firmama i ustanovama, međutim, ili je plata nedovoljna da podmiri troškove života, ili je to zaposlenje samo na papiru, dok su realno one uglavnom na prinudnim odmorima ili odlaze na posao bez ikakve nadoknade. Raznovrsnost ovih poslova je neograničena i zavisi od mašte i iskustva onih koji se njima bave.

Tokom poslednje decenije kod nas, žene su iz nužde počele da se okreću ovoj vrsti posla. Mnoge su iskoristile svoja ranije stečena znanja ili hobije, a neke su s namerom stekle nova znanja ne bi li obezbedile kakav takav dohodak.

Udruženje poslovnih žena iz Beograda sprovelo je, u Beogradu i još nekoliko gradova u Srbiji, pilot istraživanje sa ciljem da pokuša da identifikuje vrste delatnosti kojima se žene bave kroz **rad u kući**, kao i da sazna nešto više o položaju žena u ovoj "neformalnoj" ekonomskoj grani.

Ciljevi istraživanja su:

- učiniti vidljivim napor žena koje se bave **radom u kući** (home based work) u našoj zemlji i skrenuti pažnju na njihove probleme,
- ispitati koje vrste poslova se obavljaju kroz **rad u kući**,
- koliko taj posao doprinosi ukupnom materijalnom položaju porodice,
- koliko dobit žene tim putem ostvaruju,
- na koji način nabavljaju sirovine, potencijalne kupce ili korisnike usluga,
- na koje sve probleme nailaze tokom bavljenja ovim poslom.

U saradnji sa međunarodnim organizacijama HomeNet International i HomeWorkers Worldwide iz Engleske, kao nastavak istraživanja, Udruženje planira da organizuje lokalne sastanke (u gradovima gde je istraživanje rađeno) sa anketiranim ženama kao i nacionalni sastanak, kojima je cilj da identifikuju i formulišu probleme žena koje se bave **radom u kući**, i pripreme strategiju za pomoć ovim ženama.

Majda Sikošek
Udruženje poslovnih žena

Kraj terenske faze

Od 10. do 13. septembra 2002. u opštinama Bujanovac, Preševo i Medveđa održana su tri sastanka Međunarodne ekspertske misije sa ženskim grupama i političarkama srpske, albanske i romske nacionalnosti u okviru **terenske faze** projekta **Uloga žena jugoistočne Evrope u uspostavljanju dijaloga radi sprečavanja konflikata**.

Reč je o projektu **Radne grupe za ravnopravnost polova Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope** koji se realizuje tokom 2002. godine u Makedoniji, na Kosovu, južnoj Srbiji i Crnoj Gori.

Glavni cilj projekta jeste povećanje vidljivosti i aktivnog doprinosa žena u sprečavanju konflikata, njihovom rešavanju i u obnavljanju poverenja i saradnje među građanima i građankama različitih nacionalnih grupa.

Projekat ima četiri faze: **pripremnu**, kojom rukovodi gospođa Sonja Lokar, predsedavajuća **Radne grupe za rodnu jednakost Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope; terensku fazu**, u kojoj se međunarodne ekspertske misije susreću sa grupama društveno aktivnih žena i predstavnicima lokalnih, nacionalnih i međunarodnih faktora; **regionalnu fazu**, na kojoj će se sastati predstavnice sa svih nacionalnih sastanaka, članice i članovi obeju međunarodnih ekspertskih misija za razmenu iskustva, najbolje međunarodne ekspertkinje i eksperti koji rade na rodnoj jednakosti i promociji uloge žena u mirovnim procesima, kao **fazu evaluacije, izveštavanja i nastavka** rada.

Terenska faza projekta uspešno je završena u Makedoniji i na Kosovu tokom maja 2002.

Na pojedinačnom sastanku žene srpske nacionalnosti su kao svoje najveće probleme navele nezaposlenost, strah od otpuštanja i bankrota firmi, nerazvijenost malih i srednjih preduzeća, loše iskustvo sa projektima stranih donora, budući da su čitave aktivnosti stale onog trenutka kada više nisu uživale podršku (plele su odeću za izbeglice i na taj način im pomagale); potrebu za zajedničkim prostorom žena svih nacionalnosti gde bi se okupljale u okviru zajedničkih akcija; zdravstvena prevencija za žene i decu; ekološke probleme; nedostatak perspektive za mlade žene; politička neinformisanost.

Žene romske nacionalnosti navele su slične otežavajuće okolnosti uključujući i problem alkoholizma partnera i nasilje u porodici. Albanke su takođe navele nedostatak infrastrukture, diskriminaciju i nezaposlenost kao probleme.

Prepoznajući sličnost pojedinačnih situacija, žene iz regiona spremne su da sarađuju sa ženama ostalih nacionalnosti, da se bolje upoznaju i da rade na stvaranju multietničkih ženskih projekata. Jedna od prvih ideja u tom smislu je plan da se pokrene emisija na Radio Bujanovcu, **Ženski glasovi** koja bi govorila isključivo o ženskim problemima.

Rod i tranzicija: tranzicija roda? (nastavak iz prošlog broja)

Osnovna karakteristika ekonomskog stanja u tranziciji je pad porodičnog standarda, kao rezultat ekonomske "krize" (sve do 1997. godine u svim zemljama "tranzicije" nigde državni proizvod nije dostigao nivo od 1989, dakle pre početka tranzicije izuzev u Poljskoj: izvor: Šilović, 2000). Gubitnici tranzicije su i sami stratifikovani: najviše je pogođena radnička klasa, zatim srednja klasa, porodice sa decom, naročito one samohranih majki, kao i seoska populacija ili etničke manjine (Romi). Žene su u svim ovim slučajevima najčešće dupli gubitnici. Ovaj problem se nikako ne može reducirati na problem tzv. "veće nezaposlenosti žena". Naprotiv, radi se o višestrukim pojavama vezanim za promenu tržišta radne snage, ali i promenu položaja žena na njemu. Na primer, u Mađarskoj gde su žene, kao i u ostalim socijalističkim zemljama imale visoku stopu zaposlenosti, učešće žena koje žive od socijalne pomoći ili ih drugi izdržavaju se u periodu 1990–1998. povećalo sa 24,5% na 46,1%, a za celokupno žensko stanovništvo se zaposlenost smanjila sa 44,9% od ukupnog broja žena, na 31,3% žena (Kereny, 2001). Istovremeno, zbog opšteg pogoršanja uslova života, s jedne strane, i tradicionalno visoke vezanosti za porodicu, s druge strane, žene su izrazito dodatno angažovane da svojim ličnim, ljudskim resursima, "nadoknade" gubitke i omoguće preživljavanje svojih ukućana. Upotreba njihovih resursa biva iscrpljena preživljavanjem. Paradoks ove situacije se ogleda u činjenici da se često radi o populacijama u kojima je obrazovanost žena relativno visoka i u kojima žene i dalje uporno optiraju obrazovanje kao najpouzdaniji kanal za društvenu pokretljivost u situaciji opšte krize i neizvesnosti.¹

Privatizacija je za žene imala mnogo negativnih efekata. Pre svega, privatizacija se uglavnom odvijala na način koji je omogućavao redistribuciju u korist novih elita, što znači da je obim "dobitnika" drastično sužen, i naravno uglavnom sveden na manji broj muškaraca, odnosno njihovih porodica. Porast siromaštva je naročito pogodio domaćinstva koja se sastoje od žena, i to naročito samohrane majke. Teret biološke reprodukcije, i ekonomski i fizički, je tokom tranzicije svaljen na žene, što je rezultiralo u

¹ Podaci pokazuju da su u gotovo svim zemljama tranzicije žene zastupljene sa više od 50% na nivou univerzitetskog obrazovanja. To je podatak koji se sasvim pogrešno, čak i cinično, navodi u prilog dokazivanja "jednakosti". Radi se, međutim, o tome da obrazovanje postaje unutar globalnog prestrukturiranja sve manje značajan agens stratifikacije, odnosno da žene, po ko zna koji put u istoriji "trče pogrešnu trku".

drastičnom padu fertiliteta u veoma kratkom periodu.² Privatizacija je podstakla i seksizam i "ejdžizam", odnosno diskriminaciju zasnovanu na starosti. Takođe, ekonomske promene su favorizovale fleksibilnost i mobilnost radne snage, što je dodatno otežavajuća okolnost za žene. Razvoj sive i crne ekonomije je takođe marginalizovao žene koje su često samo jeftina radna snaga u razvijenoj mreži nevidljivih ekonomskih delatnosti. Ovo je naročito slučaj sa brzo rastućom pornografskom i seks industrijom. Mafizacija državnih organa i opšti pad sigurnosti onemogućava žene da se bave preduzetništvom u većoj meri nego što je to slučaj sa muškarcima. Muškarci osvajaju poslove koje su ranije obavljale žene, kao što je bankarstvo jer se u izmenjenim uslovima, oni više plaćaju. Ženska radna snaga je izrazito izložena dekvifikaciji i deprofesionalizaciji kroz proces nezaposlenosti, gubljenja posla ili obavljanja poslova koji su ispod obrazovnih ili profesionalnih mogućnosti žena, što je naročito slučaj sa ženama koje su bile prethodno zaposlene u javnom sektoru. Izuzetak predstavljaju preduzetnice. S druge strane, u nekim zemljama je zaštićenost žena na polu-periferiji u nekim elementima (na primer javne službe dečje zaštite) još uvek povoljnija nego što je to slučaj u zemljama EU, kao ostatak prethodne visoke zaštićenosti u socijalizmu (Šilović, 2000).

Isključenost iz institucionalne politike predstavlja jedan od najčešće korišćenih parametara za pokazivanje i dokazivanje retrogradnih tendencija u procesu tranzicije. Iako ubedljiv "dokaz" o isključenosti žena iz odlučivanja posle uspostavljanja "demokratije", ovaj indikator svakako nije dovoljan za razumevanje izmenjenog odnosa žena prema politici. Naime, dok s jedne strane postoji izrazita isključenost, naročito na nivou najviših državnih funkcija, (učešće žena članica Parlamenata je ispod 15%, a ministara daleko manji), s druge strane, postoji proliferacija ženskih nevladinih organizacija, koje u pojedinim zemljama broje i više desetina organizacija. Međutim, kao što sve brojnija istraživanja pokazuju, ženske NVO koje se formiraju u izrazitoj zavisnosti prema stranim donatorskim organizacijama u velikoj meri ne uspevaju da uspostave ženske pokrete u ovim zemljama. U suštini, disidentski naboj nevladinih ženskih organizacija se transformiše u profesionalizaciju ženskih grupa uz odgovarajuću podelu rada među njima u skladu sa internacionalnim feminističkim agendama, a ne sa lokalnim potrebama. Ženske organizacije su tako u suštini i same agensi globalizacije, sa još uvek nedovoljno vidljivom artikulacijom transnacionalnog otpora dominantnom modelu "neoliberalnog disciplinovanja". Takođe, one su uglavnom u funkciji "popravljanja štete" koju je stihijna "tranzicija" po neoliberalnom konceptu proizvela, ili koje, opet u skladu sa globalnom fragmentacijom i

² U svim zemljama tranzicije u centralnoj i istočnoj Evropi je stopa fertiliteta bila u prvih pet godina "tranzicije" uglavnom između 1,5 – 1,8 promila, što je daleko ispod nivoa prostog obnavljanja stanovništva (2,3). Izvor: Šilović, 2000.

politikom identiteta na polu-periferiji, proizvode ratovi. U suštini, ženske organizacije su daleko više reaktivne nego proaktivne.³

Intenzivno trošenje ženskih ljudskih resursa na mikro nivou, u privatnoj sferi, kako bi se ublažile negativne posledice transformacije javne sfere u neoliberalnom ključu, naročito u generaciji žena koje su već zasnovale porodice, odnosno koje su zbog svog sopstvenog biološkog ciklusa "zatečene" tranzicijom, rezultira u modelu rodnog režima koji se može nazvati "samo-žrtvujući mikro-matrijarhat" (Blagojević, 1995). Osnovna karakteristika ovog modela rodnog režima je da se ženska moć artikuliše pre svega u privatnoj sferi, i to kroz ambivalentan proces samo/žrtvovanja. Različita istraživanja potvrđuju postojanje ovog modela i u ne-balkanskim kulturama (npr. "Polish mother" sindrom) kao i u dubljim istorijsko/antropološkim slojevima balkanskih kultura ("cryptomatriarchy"). Postojanje rodnog režima koji počiva na vrlo asimetričnim odnosima, ulogama i očekivanjima može biti i dugotrajno i stabilno, naročito ako je ukorenjeno u tradiciji i obnovljeno novim uzrocima.

Sve zemlje u tranziciji su prošle i još uvek prolaze kroz veoma složene i međusobno povezane procese re-tradicionalizacije i re-patrijarhalizacije javnih diskursa i javnog mnjenja. U periodu opšte nestabilnosti i neizvesnosti, potraga za sigurnošću u otkrivanju "pravih", "trajnih", "večnih" vrednosti je najčešće prevedena u niz veoma konzervativnih stavova, koji opravdavaju seksizam i isključivanje različitih oblika "Drugosti". Ne radi se, naravno, ni u kom slučaju o jednostavnom "vraćanju unazad", već pre o nostalgiji izazvanoj drastičnim osećanjem razočarenja i gubitka, čak i u zemljama koje se mogu smatrati "uspešnim slučajevima tranzicije"⁴, ali i o funkcionalnom, često i političkom, korišćenju nasleđa i tradicije u izmenjenom kontekstu, pa i o učitavanju novih potreba i značenja u tradicionalne forme. Re-tradicionalizacija je, dakle, pre prilagođavanje tradicije novom kontekstu, nego što je zaista povratak unazad. Slično je i sa re-patrijarhalizacijom koja afirmiše maskuline vrednosti i maskulinitet kao vrednost po sebi⁵, ali pre svega na diskurzivnom nivou, prilagođavajući se novom post-socijalističkom i post-modernom kontekstu. Re-patrijarhalizacija na diskurzivnom nivou odgovara "matrijarhalizaciji" na nivou ekonomije preživljavanja (Blagojević, 2000).

Zemlje "tranzicije" ulaze u globalni kontekst u vreme kada su politike identiteta u punom jeku. Sasvim je jasno da je globalizacija usko povezana sa fragmentacijom, kao i da je nacionalizam jedan od oblika otpora globalizaciji u njenom neoliberalnom ključu koji objektivno pojačava isključivanje velikog dela stanovnika ze-

³ Više o tome vidi u: Blagojević M. (prir.): **Ka vidljivoj ženskoj istoriji: Ženski pokret u Beogradu**, 1991–2000, Centar za ženske studije, 1998., Beograd.

⁴ Osećanje nostalgije u zemljama tranzicije je usko povezano sa razočarenjima i gubicima koje je stanovništvo iskusilo tokom jedne dekade tranzicije. Tako, 1999. godine samo 54% Mađara je mislilo da je promena imala smisla, a polovina stanovnika je mislila da su štete veće od koristi (Vicsek, 2000).

⁵ U kontekstu Srbije primer takvog mišljenja predstavljaju radovi Jove Toševskog.

malja u "tranziciji". Jačanje etničkih identiteta usko je povezano sa instrumentalizacijom žena. Nove nacionalne ideologije potpuno podrazumevaju podvođenje interesa žena interesima nacije, što je naročito vidljivo u demografskom diskursu, često povezanom sa religioznim diskursom, kada je reč o populaciji, odnosno o fertilitetu. Politika reprodukcije je u zemljama tranzicije veoma važan deo politike uopšte. Gal i Kligman, tako, npr. identifikuju četiri načina na koji "reprodukcija pravi politiku": javne diskusije preoblikuju odnos između država i stanovnika: reprodukcija određuje "naciju" i njene granice; debate o reprodukciji služe kao kodirani elementi za političku legitimizaciju države i određivanja njene "moralnosti" (npr. debata između Zapadne i Istočne Nemačke); te debate konstituišu žene kao političke aktere (Gal, Kligman, 2000). U suštini ove debate bi se mogle svesti na pitanje da li su žene građanke u građanskoj državi, ili su "majke nacije", u nacionalnoj državi. Različita istraživanja pokazuju da žene same o ovome imaju veoma jasne stavove: one su građanke i majke (ako jesu) svoje dece, a ne "nacionalne dece" (Blagojević, 1997; Irene Dilling, Daphne Hahn, Sylka Scholz, 2000).

U svakom slučaju, potpuno je zapanjujuća sličnost argumenata i njihove artikulacije u korist "povratka žena" porodici, ili u anti-abortus kampanjama⁶ koje se odigravaju u zemljama tranzicije.

Svaka duboka društvena promena, u krajnjoj liniji realizuje se kao razlika između generacija. Kako je tranzicija izuzetno brza i duboka promena linije razdvajanja različitih generacija su veoma izražene. Generacije majki su u bivšim socijalističkim zemljama u kojima je postojao model potpune zaposlenosti pokušavale da u velikoj meri usklade različite zahteve dve često međusobno suprotstavljene sfere: porodice i zaposlenosti. Anna Kende i Maria Nemeny u istraživanju generacije majki i ćerki u Mađarskoj, pokazuju kako je osnovni cilj majki bio sadržan u harmonizovanju različitih uloga, dok se ćerke diferenciraju u dva dominantna modela: tradicionalni ili karijeristički. Prvi predstavlja "povratak porodici", a drugi u izvesnom smislu relativiziranje značaja porodice. Generacija ćerki je bila svedok veoma velikih napora svojih majki koje su pokušavale da razreše konflikt uloga i taj model ne žele da ponove. Ali, naravno, promenjen je i kontekst u kome takav model više i nema smisla (Kende, Nemeny, 2000). Slično je pokazalo i istraživanje u Poljskoj Mire Marody i Anne Giza-Poleszczuk, koje su ovu razliku u identitetima između mlađih i starijih žena označile kao prelaz od "samo-žrtvujuće žene ka samo-investirajućoj ženi" ("from the self-sacrificing to the self-investing woman"). U veoma suptilnoj i hermeneutičnoj analizi diskursa o ženskosti u poljskim medijima i njihovim promenama, autorke pokazuju kako je već sama tranzicija, uspostavljanjem drugačijih sistema vrednosti, naknadno obesmislila sve napore majki (Marody, Giza-Poleszczuk, 2000).

⁶ Vidi na primer: Blagojević M. (1997), Gal and Kligman (2000), Eleonora Zielinska (2000), Eva Maleck-Lewy and Myra Marx Ferre (2000), Irene Dilling, Daphne Hahn and Sylka Scholz (2000).

Mlađe generacije žena u zemljama u tranziciji suočene su sa situacijom kreiranja novog rodnog identiteta, koji obeležava ne-sporazum i distanciranje, kako u odnosu na majke, tako i u odnosu na muškarce, koji i sami prolaze kroz intenzivno redefinisanje identiteta. Na pojavnom nivou, ovo proizvodi mnogo veoma različitih modaliteta i generacijskih i rodnih odnosa, koji relativiziraju sve fiksne kategorije: od roda, preko generacije, do porodice. Ipak, valja naglasiti, da se ovo uspostavljanje novih identiteta, ako je uopšte reč o tome, ne odvija u vakuumu, već u prostoru koji je omeđan procesima globalne integracije u neo-liberalnom, pa i neo-kolonijalnom ključu.

Transformacija, takođe, deluje različito i na različite slojeve/klasu žena. Istraživanje Katalin Kovacs i Monike Varadi, u jednom malom gradu u Mađarskoj, pokazalo je da se žene diferenciraju na tri sloja/klasu: 1. pripadnice lokalne menadžerske elite, 2. preduzetnice i službenice, i 3. pripadnice radničke klase. Dok prvi sloj prihvata u velikoj meri buržoaski model u kome je žena svedena na domaćicu koja vreme posvećuje izgledu, deci i socijalnim aktivnostima porodice, drugi sloj ima karakteristike "nove preduzetničke klase" tj. "dobitnica" transformacije, a treći sloj predstavlja sloj "gubitnica" transformacije. Valja napomenuti, međutim, da je drugi sloj ujedno i onaj koji je najuspešnije umeo da iskoristi sve pogodnosti prethodnog sistema. Preduzetnice predstavljaju dvostruke dobitnice. Preduzetnice promovišu i drugačiji model odnosa između muškaraca i žena: on se zasniva na partnerstvu u očekivanju podrške od strane muškaraca, zajedničkim ciljevima i ideji romantične ljubavi, kao i na slobodi izbora, odnosno završavanja i započinjanja novih veza. Radnice, ne samo da su siromašne već su i bez mreža podrške, izolovane, bez adekvatnih partnerskih odnosa, najčešće bez posla, bez aktivnosti u sekundarnoj ekonomiji ili čak u poljoprivredi, izložene "kulturnoj devaluaciji samog rada", oko koga su one u prethodnom sistemu centrirale svoj identitet i svoje životne strategije (Kovacs, Varady, 2000). Ovi procesi naslojavaju, tako dramatični u svojoj pojavnosti, ipak slede neke dublje procese globalne ekonomske transformacije, kao što je na primer proces "informatizacije novca" (Young, 2002).

Ono što je jedna od najdrastičnijih promena u zemljama u tranziciji je promena javnog i medijskog prostora. Ova promena se u velikoj meri odvija nezavisno od promena na nivou realnosti⁷, ako uopšte više postoji "realnost" nezavisno od medijske realnosti.

⁷ Čini mi se da se konačno odustaje od jednostavnog "materijalističkog" objašnjenja po kome eksplozija masovne kulture koja promoviše zabavu i razbribrigu stoji u obrnuto proporcionalnoj vezi sa padom standarda i porastom bede. Iako je ova pravilnost očigledno "radila" u prethodnim kriznim vremenima (npr. procvat holivudskih mjuzikala), u post-industrijskom društvu stvari postaju mnogo kompleksnije. Radi se, pre svega o proizvodnji (novih) potreba, a ne o zameni jednih potreba drugima. Radi se, nadalje, o promeni subjektiviteta, koji nužno korespondira sa načinom života u izmenjenom okruženju.

U slučaju bivše Jugoslavije, kao i u drugim tranzicijskim zemljama u kojima je došlo do rata, mediji su u velikoj meri proizvodili ratnu realnost, odnosno bili su aktivni deo te realnosti. Ali, čak i tamo gde nije bilo rata i razdvajanja, već na primer, kao u slučaju Nemačke, spajanja, mediji su proizvodili para-realnost nezavisno od onoga što su bili procesi "na zemlji". Dilling, Hahn i Scholz u veoma kompleksnom istraživanju koje obuhvata i diskurzivnu analizu medija i anketno istraživanje žena, su ubedljivo pokazale da tzv. "štrajk rađanja" u Nemačkoj, kojim se označavao proces porasta sterilizacije među ženama, nije posledica nikakve kolektivne odluke, već niza racionalnih odluka individualnih žena. U medijima je sterilizacija žena kao problem dostigla mnogo veće razmere nego što je u realnosti zasluživala, a realni problemi sa kojima se žene suočavaju u procesu podizanja dece i zapošljavanja su marginalizovani (Dilling, Hahn and Scholz, 2000). Slično, i istraživanje, napred pomenuto, Marody i Giza-Poleszczuk, u Poljskoj, pokazalo je da je nova medijska realnost koja prikazuje žene kao orijentisane na karijeru, uspešne, koncentrisane na zadovoljavanje svojih potreba, koje imaju dovoljno vremena za sebe, itd. u velikoj meri u protivrečnosti sa realnom situacijom u kojoj se nalazi većina žena. Autorke, takođe, smatraju da je nov naglasak na određivanju vrednosti žene kroz meru njene poželjnosti za muškarce, novi ideal ženskosti koji pojačava mušku dominaciju. Većina žena, po mišljenju autorki, nema mogućnosti da ispuni nove standarde. što je još važnije, ovi novi standardi poništavaju i nipodaštavaju vrednost života i životnih izbora vezanih za porodicu i "žrtvovanje" koje su praktikovale žene u prethodnom sistemu, a i dalje je preovlađujući model za veliku većinu žena (Marody, Giza-Poleszczuk, 2000).

Naravno, ovaj raskorak između medijske realnosti i "prave" realnosti nikako nije slučajan, već je to jedan od moćnih mehanizama nove marginalizacije žena. Kako se tržište pokazuje kao preusko za apsorpciju sve kvalifikovanije ženske radne snage, novi mehanizmi kao što je npr. "beauty myth" (Naomi Wolf), igraju ulogu u marginalizaciji žena. Žene se, pod uticajem medijske realnosti ne integrišu bezbolno i jednoznačno u sistem, već ukoliko se integrišu ostaju marginalne, raspolučene ambivalentnošću prema sopstvenoj integraciji i sa prekinutim linijama solidarnosti, čak i između majki i ćerki. Da li je individualizacija u krajnjoj instanci emancipacija, ili je upravo obrnuto?

Svi ovi aspekti tranzicije povezani sa rodnim režimima pokazuju da se radi o kompleksnoj dinamici koja ne mora nužno da ima jednostavan ishod. Promena u velikoj meri ide u pravcu implozije rodnih razlika, s jedne strane, ali i pojačavanja rodnih razlika, s druge strane. Sasvim je moguće da o ovim promenama treba misliti uvođenjem nekih novih kategorija i indikatora.

REFERENCE

- Heinrich Hans-Georg, 1999: **Institution Building in the New Democracies: Studies in post-post-Communism** (ed. by Heinrich G.H.), Collegium Budapest, Budapest, 1999
- Blagojević Marina, 1995: **Svakodnevnica iz ženske perspektive: samožrtvovanje i beg u privatnost**, u: Silvano Bolčić (prir.): Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih, Institut za sociološka istraživanja, FF, Beograd
- Blagojević Marina, 1997: **Roditeljstvo i fertilitet u Srbiji 90-ih**, Institut za sociološka istraživanja FF, Beograd
- Blagojević Marina (prir.) 1998: **Ka vidljivoj ženskoj istoriji: ženski pokret u Beogradu**, 90-ih, Centar za ženske studije, Beograd
- Blagojević Marina, 1999: **The Walks in Gender Perspective**, in: Protest in Belgrade: Winter of Discontent (ed. by Lazić M.), CEU Press, Budapest
- Blagojević Marina (prir.) 2000: **Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse**, AZIN, Beograd
- Bodrijar Žan, 1998: **Savršen zločin**, Beogradski krug, Beograd
- Castells Manuel, 1999: **The Power of Identity : The Information Age - Economy**, Society and Culture (Information Age, 2.), Blackwell Publishers
- Dilling Irene, Hahn Daphne, Scholz Sylka, 2000: **Birth Strike in the New Federal States: Is Sterilization an Act of Resistance?** In: Susan Gal and Gail Kligman (eds.): Reproducing Gender: Politics, Publics and Everyday Life after Socialism, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Gal Susan and Kligman Gail, 2000: **The Politics of Gender After Socialism**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Kende Anna and Nemeny Maria, 1999: **Two Generations - Perceptions of Femininity in Post-Socialist Hungary**, in: Peto A. and Rasky B. (eds.): Construction/ Reconstruction: Women, Family, Politics in Central Europe, 1945–1998 (ed. by), OSI Network Women's Program, New York/Budapest, CEU The Program on Gender and Culture, Budapest, Osterreichisches Ost- und Sudosteuropa-Institut, Aubenstell, Budapest
- Kereny Szabina 2001, **Izveštaj za projekat: Institutions and Networks in Gender Perspective**, CEU, Budapest
- Kovacs Katalin and Varady Monika, 2000: **Women's Life Trajectories and Class Formation in Hungary**, in: Susan Gal and Gail Kligman (eds.): Reproducing Gender: Politics, Publics and Everyday Life after Socialism, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Lazić Mladen, 1995: **Osobenosti globalne društvene transformacije Srbije**, u: Silvano Bolčić (prir.): Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih, Institut za sociološka istraživanja, FF, Beograd
- Maleck-Lewy Eva and Marx Ferree Myra, 2000, **Talking about Women and Wombs: The Discourse of Abortion and Reproductive Rights in the G.D.R. during and after the Wende**, in: Susan Gal and Gail Kligman (eds.): Reproducing Gender: Politics, Publics and Everyday Life after Socialism, Princeton University Press, Princeton, New Jersey

Marody Mira and Giza-Poleszczuk Anna, 2000: **Changing Images of Identity in Poland: From the Self-sacrificing to the Self-Investing Woman**, in: Susan Gal and Gail Kligman (eds.): *Reproducing Gender: Politics, Publics and Everyday Life after Socialism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey

Nikolić-Ristanović Vesna, 2000: **Women, War and Violence**, CEU Press

Milić Anđelka: **Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija 1991–1995**, u: Silvano Bolčić (prir.): *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1995

"**Položaj i organizovanje žena u Srbiji**", 2001, istraživanje agencije: Medium-Index (Gallup International), Beograd, oktobar 2001

Šilović Šašić Daša: **Executive Report, Central and Eastern European Network for Gender Issues**, Budapest, 2000

Young Brigitte, 2000: **Disciplinary Neoliberalism in the European Union and Gender Politics**, *New Political Economy*, Vol.5, No1

Young Brigitte, 2002, Co Conference Proceedings: "**Towards a New Political Economy of Development: Globalisation and Governance**, 4th–6th July 2002 – Sheffield"

Vicsek Lilla: **Uncertainty and Insecurity in Hungary**, Working Paper, Budapest, 2000

Tatjana Đurić Kuzmanović
Viša poslovna škola, Novi Sad

Rodne nejednakosti u Srbiji tokom devedesetih godina i ženske razvojne perspektive

(nastavak iz prošlog broja)

Specifične karakteristike i okolnosti rodni nejednakosti u Srbiji

Uz sve kritičke zamerke koje imam u odnosu na tradicionalnu razvojnu teoriju, pogotovo neoklasičnu, ja se u svojoj analizi rodni nejednakosti u Srbiji oslanjam na dualnu sistemsku i neo-institucionalnu teoriju. Dualna sistemaska teorija nas upozorava na značaj kako unutrašnjih, tako i još više međunarodnih struktura i odnosa, koje predstavljaju barijeru razvoju društava periferije, ali i barijeru razvoju ugroženim društvenim grupama u okviru pojedinačnog društva. Prema ovoj/ovim teoriji/ama podređenost žena ima dvostruku osnovu: u ekonomskom sistemu kapitala i u patrijarhatu (Hartmann, H.,1981, Morel, I.A.,1999). To se može primeniti na Srbiju, gde podređenost žena objašnjavam u kontekstu artikulacije interesa između od strane države dirigovanog nerazvo-

ja i patrijarhalnog društva. Dirigovani nerazvoj definišem kao, od strane države uvedeni sistem koji je, tokom devedesetih godina sprečavao Srbiju (i Crnu Goru, odnosno Saveznu Jugoslaviju) od procesa ekonomske, političke i društvene transformacije, koji su se dešavali u bivšem socijalističkom bloku istočne Evrope (uobičajeno nazivane "tranzicijom", vidi Kuzmanović 1997). Drugim rečima, država je preduzimala institucionalne mere da bi sprečila tranziciju. Na primer, Vlada je centralizovala postojeće resurse (mada pretežno zastarele i amortizovane). Ona je ponovo nacionalizovala već privatizovan industrijski kapital i preuzela mnoga javna preduzeća. Ironično, sama Vlada je ohrabivala transfer javnog kapitala u ruke privilegovanih pojedinaca, dok je u isto vreme, vodila snažnu kampanju u medijima protiv privatizacije, naglašavajući probleme sa kojima se suočavaju zemlje u tranziciji.

Neoinstitucionalna teorija naš podučava da u sagledavanju tih barijera razvoju nije dovoljno uočiti samo značaj delovanja države. Pogotovo je opasno uticaj države i drugih institucionalnih činilaca zanemariti, jer je država često institucija naj snažnijeg političkog uticaja, a uticaj političkih činilaca, odnosa i struktura je presudan za razvoj svake zemlje. Međutim, neophodno je izučiti i delovanje, odnosno uticaj i drugih institucija, formalnih i neformalnih grupa da bi se razvoj društva realistično sagledao, objasnio i unapredio. Neo-institucionalisti, naime, smatraju da su mnogi problemi nastali tokom procesa socijalne transformacije u istočnoj Evropi prvenstveno problemi vizije i konceptualizacije i stoga naglašavaju ključnu ulogu institucija u transformaciji društava.²

Konačno, danas je istraživačima dobro poznato da se ekonomski razvoj ne sastoji samo od ekonomskog rasta i strukturnih promena, već da pretpostavlja i opadanje siromaštva, nejednakosti i nezaposlenosti ljudi. U ovoj knjizi, ja društveni razvoj tretiram kao multidimenzionalan proces neprekidnog rešavanja brojnih i komplikovanih socijalnih problema, sa jasnom predstavom da rešenja tih problema u isto vreme otvaraju nove i još složenije probleme/dileme (Hettne, 1990). U tom smislu, moje izučavanje procesa razvoja u Vojvodini i Srbiji uključuje važne promene u društvenom, političkom i kulturnom ambijentu zemlje, kao i u njenom ekonomskom razvoju. Kao što sam već pomenula, za razliku od drugih zemalja istočne Evrope, Srbija je devetu deceniju prošlog veka provela u izolaciji i daleko od tranzicije. Prema tome, razvojni koncepti koji su primenjeni u istočnoj i centralnoj Evropi: tzv. Velikog Praska (Big Benga, odnosno šok terapije) koncept gradualizma primenjen u istočnoj Aziji, teško bi se mogli koristiti u izučavanju promena koje su se dogodile u Srbiji.

Raspad socijalističkog sistema i same SFRJ išao je uporedo sa jačanjem nove kolektivističke ideologije – nacionalizma i etno-demokratije (Sekelj, L., 1990). Bivša srbijanska vlada je odbijala reforme koje su mogle da dovedu do tržišne ekonomije i do parlamentarne demokratije i stvorila je kontekst nerazvijenosti pod

² Neo-institucionalizam uvodi široki koncept institucija, iz kog proizilazi da su država i tržište skupovi institucija kao i drugi i da su deo složenih odnosa karakterističnih za društveni sistem (Paul, A., 1999:121-128). O neo-institucionalnom viđenju diskriminacije žena pogledati (Krug, B., 1997: 55-72)

upravom države sa svim negativnim, čak razarajućim ekonomskim posledicama, tj. ekonomskim haosom (Lazić, 2000:10) i političkim uslovima rata i nacionalizma (unutra) i izolacije (spolja).

U takvom zatvorenom društvu reprodukovao se nominalno posmatrano pluralistički sistem, ali sa totalitarnim karakteristikama, odnosno, sistem "kvazi-demokratije". Takav sistem imao je sličnosti sa starim socijalističkim sistemom. On je imao monopolističku strukturu vlasti i upravljački mehanizam (lider upravlja partijom koja upravlja državom, koja upravlja ekonomijom). Kolektivizam je bio ideološka osnova vlasti i imao je izraženu odbojnost prema građanskim i individualnim političkim i ekonomskim inicijativama. Konačno, on je posedovao autoritarnu upravljačku strukturu koja je sprečavala političke i ekonomske promene.

Sa druge strane, takav društveni i politički sistem bio je i sličan i različit u odnosu na društvene sisteme zemalja u tranziciji. Sličan, jer je takođe uveden pluralizam političkih partija. Međutim, takav sistem je bio i bitno različit, jer je sadržavao značajnu administrativnu kontrolu cena, kao i kod uvoza i izvoza. Takođe, tržište radne snage i kapitala praktično nije postojalo – ono se tek danas, nakon usvajanja novog Zakona o radu (2001), nalazi u procesu formiranja.

U celini gledano, režim je posedovao neograničenu političku i ekonomsku moć i koristio je u cilju najpre samoodržanja i samoreprodukcovanja i kasnije samoopstanka (kreiranje hiperinflacija, povećanje socijalnih davanja pred izbore i sl.). Ova specifična državna ekonomska politika i strategija nerazvoja ne samo da je sprečavala tranziciju ka tržišnoj privredi i parlamentarnoj demokratiji, već je bivala praćena paralizom, funkcionisanja društvenih institucija. One su postajale sve punije paradržavnim strukturama, korupcijom i kriminalom. U takvim okolnostima, bivša socijalistička Vlada je bila privilegovana, dok su ogromni slojevi stanovništva siromašili, a društvene nejednakosti se rapidno povećavale.³ Taj kontekst od strane države dirigovanog nerazvoja proizveo je odsustvo normalnih uslova za realizaciju potencijala svih ljudi, ali je takođe kreirao i složene i delom posebne posledice za žene u Srbiji. Neke od njih mogu se direktno pripisati odsustvu mira, kao društvene vrednosti i odsustvu kulture nenasilja. Žene su bile žrtve dvostrukog nasilja, kako od strane države, tako i od strane muškaraca. Arogantna nacionalistička politika, podržavana tokom protekle decenije od strane države (i velikog dela stanovništva), i jačanje međunarodne izolacije prouzrokovali su opšte osiromašenje stanovništva u takvom obimu da ga se jedva sećaju najstarije generacije stanovništva, a žene je vratila u kuhinju. Državna ideologija podržavala je ovaj talas maskulinizma i nacionalističkog svođenja žena na ulogu majke, a istovremeno je ekonomska politika ugrožavala ženski položaj na tržištu rada, osnažujući njihovu nezaposlenost ili rad na crno i snižavajući njihov životni standard, kao i društvenu bezbednost, poput zdravlja i penzija ili porodijskih naknada. (nastaviće se)

³ Trend širenja društvenih nejednakosti u srbijanskom društvu peovladavao je do 1996 godine. Naime, od 1996 pa do 2000 godine najniže zarade beleže blagi rast dok su zarade na ostalim segmentima distribucije realno smanjene (Krstić, G., Stojanović, B., 2001)

Zaštita dece bez roditeljskog staranja (zbornik)

Indok/AŽIN (Asocijacija za žensku inicijativu), Beograd, 2002.
ISBN 86-83371-03-4

Urednica: Branislava Bujišić, autorke: Vesna Brzev-Ćurčić, Mr Nada Đuretić, Dr Ljiljana Đurović, Vana Kostenjak, Jasminka Marković, Dr Anđelka Milić, Suzana Paunović, Vesna Tekić, Maja Trifković.

Zbornik je nastao na osnovu izlaganja autorki na Okruglom stolu o zaštiti dece bez roditeljskog staranja, koji je krajem oktobra 2001. godine organizovao – Indok Centar Asocijacije za žensku inicijativu.

Zbornik **Zaštita dece bez roditeljskog staranja** treba da predstavi razmenu mišljenja i diskusiju stručnjaka različitih profila i predstavnika više organizacija u čiji delokrug spada briga o deci i porodici, o pitanjima kao što su mogućnosti za unapređenje postojećih vidova zaštite dece bez roditeljskog staranja, razvijanje alternativnih oblika staranja o toj deci, ugrađivanje principa Konvencije UN o pravima deteta u naš pravni poredak, (ne)adekvatnost postojeće baze podataka o deci bez roditeljskog staranja, (ne)adekvatnost postojećih oblika saradnje između institucija zaduženih za brigu o toj deci... Kao i istoimeni skup, zbornik treba da podstakne dalji rad na ovoj osetljivoj i važnoj temi.

B.D.

Ekonomski ravnopravne

AŽIN, Glas razlike, Žene na delu, Vojvođanka, Beograd, 2002.

Zbornik **Ekonomski ravnopravne** objavile su grupe – Asocijacija za žensku inicijativu, Glas razlike, Žene na delu i Vojvođanka, u okviru istoimene kampanje, započete u jesen 2002.

Reč je o zbirci propisa komentarisanih iz ugla ekonomske i socijalne (ne)ravnopravnosti muškaraca i žena u Srbiji danas.

Zbornik sadrži sledeće tekstove: "Žene i tržišna konkurencija"; "Primedbe na predlog Zakona o radu"; "Obrazloženje predloga promenu Nacrta Zakona o radu"; "Analiza odredbi Zakona o radu"; "Žene i fleksibilni oblici zapošljavanja"; "Analiza Nacrta Zakona o zadrugama", "Primedbe na Nacrt Zakona o zadrugama"; "Primedbe na Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom" i "Predlog za uvođenje zaštite od seksualnog ucenjivanja i uznemiravanja u Zakon o zaštiti na radu".

Autorke tekstova su ekspertkinje, istraživačice i aktivistkinje koje su analizirale zakone i nacрте zakona donete u proteklih godinu dana, pre svega sa stanovišta potreba i položaja žene u društvu.

Tekstovi u ovom zborniku baziraju se na stavu da je polna diskriminacija ne samo politički neprihvatljiva već i ekonomski preskupa, kao i na težnji da se u procesu tranzicije ne odbace ona rešenja koja su značila poštovanje socijalne pravde, jednakih mogućnosti i sigurnosti.

B.D.

Zajedno do rešenja

Vojvođanka – Regionalna ženska inicijativa (Novi Sad), Asocijacija poslovnih žena (PAŽ) (Novi Sad) i The STAR Network of World Learning (Beograd).

Zajedno do rešenja je zbornik radova nastao kao deo projekta **Kreditiranje ženskog biznisa: zajedno do rešenja**, koji su realizovale organizacije Vojvođanka, PAŽ i STAR-ova mreža učenja.

Autorke projekta su Marija Gajicki i Danica Todorov, u saradnji sa Aleksandrom Vladisavljević. Njih tri su priredile i ovu publikaciju za štampu.

Osnovna ideja projekta jeste ekonomsko osnaživanje žena koje treba da znači mnogo više od puke pomoći ženama da nađu posao. Ono podrazumeva promene u odnosima moći u svim sferama života – u kući, u zajednici i na tržištu rada. Ekonomsko osnaživanje treba da pomogne ženama da imaju jednak pristup tehnološkim dostignućima u proizvodnji i da mogu da imaju jednake koristi od ekonomskog razvoja.

Zbornik se sastoji od četiri celine: "Iskustva i trendovi u svetu"; "Primeri iz svetske prakse"; "Preporuke i predlozi" i "Analiza stanja".

U prvom delu reč je o odnosu preduzetništva i žena, o preduzetničkim inkubatorima, programima podrške NVO ženskom preduzetništvu, kao i o uslovima kreditiranja.

U drugom delu reč je o primerima iz svetske prakse, kao što su bankarski programi za podršku ženama u biznisu, iskustvima iz Danske i Švedske i prekretnicama u razvoju ženskog preduzetništva.

Posle preporuka i predloga slede tri analitička teksta o tranziciji i rodu sa sociološkog i ekonomskog aspekta.

Zbornik je objavljen u 500 primeraka.

B.D.

O rađanju

Izbor, prevod i dodaci, Biljana Dojčinović-Nešić; redaktura Marija Ružanović. – Beograd: AZIN, Asocijacija za žensku inicijativu, 2001.

Priručnik **O rađanju** predstavlja izbor iz feminističke **Enciklopedije o rađanju (The Encyclopedia of Childbearing, A Guide to Prenatal Practices, Birth Alternatives, Infant Care, and Parenting Decisions for the '90s**, Barbara Katz Rothman, Editor. Henry Holt and Company, New York, 1994.), uz dodatak rečnika manje poznatih reči i bibliografije izdanja sa bliskom tematikom na srpskom jeziku.

Tekstovi su izabrani prema interesovanjima budućih roditelja o pojedinim temama, od kojih su neke u dostupnoj literaturi o trudnoći, rađanju, nezi deteta i kontracepciji manje zastupljene ili uopšte nisu obrađene. Takođe su izabrane i odrednice koje pojedine teme obrađuju iz drugačijeg, kritičkog, ugla, karakterističnog za feministički pristup.

Knjiga je podeljena na pet tematskih delova: "Feministička teorija i materinstvo/roditeljstvo"; "Trudnoća", "Porodaj", "Posle porođaja" i "Hormonska kontracepcija – pilula i implantati".

Prvi deo sadrži pregledni tekst En Snitou, "Feminističke analize materinstva", kao i bibliografiju na ovu temu. Tu su i čuveni tekstovi feminističke teorije, poput "Reprodukcije materinske uloge" Nensi Čodorov i "Misliti kao majka" Sare Rudik.

U drugom delu, po tematici ili obradi teme, naročito su zanimljivi tekstovi Pet Rihter, "Uticaj oca deteta na ishod trudnoće", zatim "Bruerov način ishrane za trudnice" Džoj M. Džons kao i "Ultrazvuk u akušerstvu: pitanje bezbednosti" Doris B. Hejr. Tu su i tekstovi o negativnom uticaju alkohola i duvana na plod, kao i tekst o HIV virusu i trudnoći.

U trećem delu knjige reč je o porođaju, alternativama porođaju u bolnici i metodama bezbolnog porođaja bez primene lekova. Tu su tekstovi o porođajima kod kuće i takozvanim porodilišnim centrima; o važnosti položaja tela na porođaju, porođaju u vodi; o epiziotomiji kao i dva opširna teksta o carskom rezu, njegovoj istoriji, indikacijama i posledicama.

Četvrti deo se bavi odnosom majke i bebe po porođaju, pomoći porodilji i mogućim postpartalnim emocionalnim poremećajima, kao i značajem dojenja.

Pored teksta o emocionalnom vezivanju roditelja i bebe tu je i tekst o zajedničkom boravku majke i bebe u porodilištu (Rooming-in), tekst o žutici kod beba, o kolikama, o inteligenciji, čulima i osećaju bola kod novorođenčeta.

Tema dojenja obuhvata čitav blok tekstova o istorijskim i fiziološkim i kulturalnim aspektima i o modelima dojenja.

Veoma aktuelni i zanimljivi za naše uslove su tekstovi o ekološkim aspektima upotrebe papirnih pelena, kao i tekst o dr Spoku, koji njegov pogled na vaspitanje dece stavlja u istorijsku perspektivu.

Peti deo posvećen je hormonskoj kontracepciji i obuhvata kritički pogled na čuvenu "pilulu", njenu istoriju i značaj, kao i na implante koji se koriste u svetu.

Knjigu čine i beleške o autorkama i autorima, kao i dodaci: glosar, bibliografija knjiga i tekstova na srpskom jeziku i indeks naslova, tako da je ovo izdanje prilagođeno potrebama domaćih čitalaca.

B.D.

Eržebet Berček, Ester

prev. Lidija Dmitrijevič, Futura publikacije, MMII

Projekat "Znamenite žene Novog Sada" – Ženskih studija i istraživanja "Milena Marić Ajnštajn" ima za cilj da istraži, zapiše, rekonstruiše, iznova vrednuje zaboravljenu ili potisnutu baštinu žena sa ovih prostora. Osnovni pravci istraživanja pružaju se duž već zaboravljenih životnih i radnih biografija žena koje su se zalagale i borile za emancipaciju. Jedno od takvih dela je i **Ester**, autobiografski roman mađarske spisateljice Eržebet Berček (1904–1971).

U njenom književnom opusu roman **Ester** zauzima posebno mesto. Prvi deo romana napisala je u vreme najplodnijeg književnog stvaranja (1939), a drugi deo posle gotovo trideset godina književnog ćutanja (1968). Zato ovaj roman, između ostalog, predstavlja sublimaciju iskustva jedne talentovane žene, kojoj su društveno konstruisane uloge u patrijarhalnom društvu dozvoljavale da piše u mladosti a zatim tek u poznoj životnoj dobi.

Roman **Ester** se može posmatrati kao svojevrsna istorija ženskog ćutanja, potiskivanja, kao dekonstrukcija patnje koja se podrazumevala u životu žene. U sporom proticanju vremena, svakodnevi malih stvari, danas već zaboravljenih biljaka i delova odeće, zaboravljenih životnih ritmova, mirisa i boja prirode, jela, praznika, bolesti... ocrta se jedan psihološki kontroverzan svet, ponekad mračan i melanholičan, i istovremeno trom i idilično pitom.

Iako je kritika pozitivno ocenila opus Eržebet Berček, ona ipak do sada nije prevedena na srpski jezik. Zato ovaj poduhvat ne predstavlja samo novo vrednovanje ženske književne baštine, već i prilog rekonstrukciji društvene i kulturne istorije Vojvodine.

Gordana Stojanović

Presarijum 9–10

Beograd – Indok/Ažin

Bilten **Presarijum** - Indok centra Ažina objavljuje isečke iz novina koji se odnose na različite "ženske teme". Od broja šest naovamo, **Presarijum** se u celini štampa iz Indokove elektronske presklipping baze.

Upravo je izišao Presarijum 9–10 čiji uvodnik, kao kratak pregled objavljenih članaka, ovde donosimo:

Tokom juna meseca beogradska štampa bez izuzetka se bestidno hranila fenomenom Cece Ražnatović, povodom njenog koncerta održanog na Marakani. Ozbiljniji deo te iste štampe je tokom jula sasvim uredno izveštavao (i temeljno iskoristio strane učesnike) sa međunarodne konferencije "Zaveštanje Hane Arent: s one strane totalitarizma i terora", koju su organizovali Centar za ženske studije i Beogradski krug. U avgustovskoj štampi, možda su na najupečatljiviji način bile

pokrivene pravne inicijative i kampanje Viktimološkog društva Srbije. Prava slika pisanja domaće štampe o događajima i temama vezanim za žene ipak se ne uklapa u ovako arbitrarno postavljene okvire. Iako se i dalje rado bave problemima žena u drugim sredinama (pa tako saznajemo da se u Italiji žene bore protiv mafije, da se u Nemačkoj bave problemima dece rođene u zatvorima, da je u Švajcarskoj legalizovan abortus, da se u Sloveniji osnivaju skloništa za maltretirane žene ili da se u Japanu, uvođenjem vozova samo za žene, sprovodi pozitivna diskriminacija), novine koje pratimo sve češće se okreću domaćim temama. Istraživački tekstovi, inspirisani aktuelnim političkim strategijama, inicijativama ženskih organizacija ili akcijama policije, nisu više retkost, a ponekad se probiju i do naslovnih strana najozbiljnijih dnevnih novina.

D.V.

Dr Svenka Savić
DOMAĆICA

U poslednjoj nedelji neki predsednički kandidati naglašavali su da predsednik Republike mora biti domaćin, podrazumevajući pod tim, pretpostavljam, čvrstu hijerarhijsku organizaciju – kontrolu trošenja i dobiti. U takvoj viziji nevidljivi ženski rad ostaje i dalje nevidljiv, a na njemu se zasniva 70% ukupne dobiti u svetskoj ekonomiji.

Na promociji knjige **Život Anice Savić Rebac** u Matici srpskoj učestvovala su četiri žene: prof. dr Ljiljana Crepajac, prof. dr Mila Stojnić, naučna savetnica dr Latinka Perović i autorka knjige, filozofkinja Ljiljana Vuletić. U svojoj uvodnoj reči predsednik Matice srpske je pozdravio "tri umne žene" koje je predstavio kao "domaćice" i "gospođe" ovog događaja, zaboravivši da uvrsti među njih autorku, a i inače ju je zaboravio ne pomenuvši joj ime – osobu zbog čijeg učinka smo se sastali. Umesto da ovim izvanrednim naučnicama dodeli nazive kojima ih podiže u ovom društvu (redovne profesorke univerziteta, što one jesu), odredio ih je opštim nazivom koji ih tako dobro vraćaju u okvire nevidljivosti u javnom činu predstavljanja publici, kojim rukovodi ON, predsednik institucije, dakle domaćin. Na ovom pojedinačnom primeru dobro vidimo šta znači zalaganje za dobrog domaćina i šta je mesto domaćice u tome.

Pogledala sam u (školski) rečnik standardnog... jezika (Mirjane Jocić i Vere Vasić, 1988, str. 233) i našla objašnjenje za reč domaćin/domaćica: "Domaćinom se naziva najvažniji član porodice, onaj koji upravlja domom....domaćicom se naziva žena koja vodi domaćinstvo i obavlja kućne poslove a nije zaposlena, ili sve to radi uz neki drugi redovan posao... žena koja prima goste, organizuje i upravlja zabavom, plesom i sl."

Poučena onim što piše u Bibliji (ako je tvoj brat zgrešio, pozovi ga nasamo i reci mu, ako te ne posluša, pozovi još jednog sve-

doka i reci mu, ako te i tada ne poslušā, reci zajednici), pridem predsedniku, nakon završetka promocije, i tiho poćnem: "Kako si mogao da kaŹeš da su domaćice?" Ne završivši rećenicu, on me prekide: "Svenka, ostavi me tvoje egzaltacije!"

Kad govorimo o standardnom srpskom jeziku onda govorimo pre svega o razlićitim tipovima agresivnog govora u razlićitim tipovima institucija sistema moći – jedan je u parlamentu (sa mnogo agresivnog govora u obliku psovki, omalovaŹavanja, ćak i fizićke agresije), drugi je u institucijama od nacionalnog interesa (u ovom slućaju srpskog), u institucijama koje traju pa im je dominantna druga vrsta agresivnog govora, u ovom slućaju seksizma – diskriminacije na osnovu rodnosti. Predsednik Matice srpske, misli ON, ne mora biti osetljiv na seksizam, jer ima moć institucije na ćijem je ćelu. Predsednićki kandidati, ako budu izabrani, imaće moć, i otuda, misle ONI, ne treba da menjaju agresivni govor, jer će imati moć. Tako nam agresivni govor ostaje kao prepoznatljiv znak standarnog jezika u javnoj upotrebi, a on vodi do agresivnog ćina, u krajnoj instanci, oćevici smo bili, do ubijanja. Još uvek neke javne lićnosti ne prepoznaju koliko su reći izraz agresije, nego se zaklanjaju za patrijarhalni model razmišljanja o Źeni, kao domaćici, ili hostesi, gospođi, ćešće gospođici, dami, zamagljujući da su one profesorke, naućnice, politićarke, ministarke, rektorke i sve ono što ostvaruju kao dobit zemlji, a bez ćije dobiti naša ekonomija ne bi postojala.

(Rubrika je, uz saglasnost redakcije, preuzeta iz programa Radio 021. "Reć nedelje" se emituje subotom u 11,40 i utorkom u 10,00 na frekvenciji 92,2 megaherca.)

Mr Ljubica ćorović

Ulice Beograda nazvane po znamenitim Źenama

Jedna kratka analiza naziva ulica, trgova i bulevara našeg grada svakako bi mogla da doprinese boljem sagledavanju poloŹaja Źene u kulturnoj istoriji Beograda.

Novosaćanke su još 2000. godine napravile mapu **Novi Sad iz Źenskog ugla**, koja pored osnovnih podataka predstavlja i kratke biografije poznatih Źena koje su roćene, Źivele ili imale neke druge znaćajne veze sa Novim Sadom. Zainteresovalo me je, kako bi ta mapa mogla da izgleda u Beogradu?

Od 2.398 beogradskih ulica, svega je 127 nazvano po izuzetnim Źenama, a deset puta više (1.252) po muškarcima. Po opštim pojmovima nazvano je 1.019 ulica: Borska, Avalska, 27. marta i slićno.

Ubedljivo najviše ulica je nazvano po aktivistkinjama NOPa – 66, što ćini polovinu od ukupnog broja beogradskih ulica nazvanih po znamenitim Źenama. Karakteristićno je da su ove hrabre mlade

žene gotovo bez izuzetaka imale skoro identične biografije. To su bile učenice, radnice, koje su iz ideala činile hrabra dela i bile streljane pre dvadesete godine života. Njih šest bile su Beograđanke. Karakteristična je sudbina Zorice Božović koja je u svojoj 16. godini pokušala da zapali nemački kamion u Siminoj ulici i streljana je na Banjici 1941. godine. Slična je sudbina i Beže Albahari i sestara Milovanović iz Zemuna, Katice Opačić iz Batajnice. Izuzetak je Olga Alkalaj, advokatkinja, koja je stradala u zrelom dobu kao članica KPJ 1942. godine. Žene heroje iz ranijih epoha zastupaju Čučuk Stana, Maka Kujundžića i Milunka Savić.

Pesnikinje, književnice i filozofkinje inspirisale su nazive 10 beogradskih ulica, i uz dužno poštovanje prema podvižnicama koje su uspele da se probiju i do naziva naših ulica, samo je Ksenija Atanasijević, filozofkinja, rođena Beograđanka. Zato je valjda, ova umna žena zaslužila da njeno ime nosi jedna slepa ulica na Zvezdari.

Kako je zaista reč o malom broju imena, navešću ih: tu su Ana Ahmatova, Ana Frank, Anica Savić Rebac, Danica Marković, Isidora Sekulić (ali na Voždovcu umesto na njenom Senjaku ili Topčideru...), Katarina Bogdanović, Ljubica Ivošević Dimitrov, Milica Stojadinović Srpkinja i Milica Janković. Većina je, naravno, bez obzira na mesto rođenja, ostavila neizbrisiv trag u kulturnom životu Beograda.

Snažan je utisak da je mnogo znamenitih žena u svim oblastima stvaralaštva sasvim nezasluženo ostalo van ovog izbora.

Isti broj od 10 izuzetnih prvakinja našeg teatra krase imena beogradskih ulica. To su Vela Nigrinov, Žanka Stokić, Ljubinka Bobić, Mara Taborska, Mila Dimić, Milka Grgurova, Neda Spasojević, Sara Bernar, Sofija Coca Đorđević... i mišljenja sam da bi se ove zvezde svoga doba blago rečeno naljutile kada bi znale da su njihovim imenima nazvane ulice u Malom Mokrom Lugu, na Bežanijskoj kosi i slično, kao i uostalom većina drugih ulica nazvanih po ženskim imenima u Beogradu. Izuzetak je skver Mire Trailović koji se i nalazi ispred BITEF teatra koji je ona pokrenula, čime čini jedinstven primer osmišljenog imenovanja beogradskog gradskog prostora. I opet je samo jedna glumica sa spiska, Sofija Coca Đorđević, Beograđanka.

U imenovanju beogradskih ulica zastupljeno je šest slikarki – Beta Vukanović, Zora Petrović, Katarina Ivanović, Milena Pavlović Barili, Mina Vukomanović i Nadežda Petrović.

Samo dve lekarke, dr Draga Ljočić, prva lekarka u Srbiji, i dr Iza-bel Haton, Škotlandanka koja je dobrovoljno lečila Srbe i saveznike u ratovima od 1915. godine a u Beogradu otvorila bolnicu u Resavskoj ulici i Ortopedski logor pod Avalom, zastupljene su u nazivima beogradskih ulica zajedno sa Dušicom Spasić, medicinskom sestrom iz Resnika koja je stradala kao jedina žrtva epidemije variole vere.

Beograđani nisu zaboravili ni svoje velike dobrotvorke, žene uglednih trgovaca i diplomata koje su svojim prilozima pomogle gradnju ili izgradile crkve i bolnice: Katarinu Jovanović, Persidu Milenković, Naku Spasić i Ledi Pedžet.

Pedagoge zastupaju Katarina Milovuk i Maga Magazinović, upravnik Više ženske škole i plesni pedagog i koreograf.

Po likovima iz narodnih pesama nazvane su sledeće ulice: Kosovke devojke, Majke Jevrosime i Majke Jugovića. Pet ulica ima nazive po anonimnim ženama: Devojačka, Elvirina, Zorina, Marina, Ružina.

Jedanaest ulica je nazvano po ženama iz vladarskih porodica, uglavnom iz dinastije Nemanjića, ali i po Baba Višnji, majci kneza Miloša Obrenovića.

Jedna ulica nazvana je po Međunarodnom danu žena, 8. martu.

Tri ulice su nazvane po državicama i revolucionarkama Indiri Gandi, Klari Cetkin i Rozi Luksemburg, a jedna po sportistkinji Snežani Hrepevnik – i to je sve.

Nijedan bulevar se ne zove po ženi, ma kako bila značajna a samo jedan trg, na Ceraku, imenovan je po Spaseniji Cani Babović, tekstilnoj radnici i aktivistkinji Komunističke partije Jugoslavije.

Radmila Tonković

Pola veka u vazduhu: priča o Ljudmili Jovanović

"Žena stoji kao kapija na ulazu,
kao i na izlazu ovoga sveta."

Ivo Andrić

Ljudmila Jovanović, predsednica "Udruženja žena-letača Jugoslavije" rođena je 1932. godine u Zrenjaninu, kao Ljudmila Ostrovska (otac joj bio Rus). U Zrenjaninu je 1949. godine počela karijeru kao modelarka, zatim kao padobranac i jedriličarka. Pilot-sku školu u Rumi je završila 1951, a na Akademiji u Vršcu vanredno završila školovanje i za profesionalnog pilota. Posle toga završava i Višu vazduhoplovnu pilotsku školu i stiče zvanje – inženjer aeronautike. Polagala je za nastavnika motornog letenja i imala mnogo učenika, od kojih mnogi danas lete u JAT-u. Letela je na 21 tipu jedrilica, a od motornih aviona na 19 tipova. Najdraža jedrilica joj je **Vaja** (na autovitlo) – na kojoj je i postigla državni rekord, a prva jedrilica na kojoj je letela je bila **Vrabac**.

Iako se u padobranstvu nije takmičila, ima 30 padobranskih skokova a uzor joj je bio brat Anatolij Ostrovski, sportski padobranac.

Ljudmila je prva žena koja je uspela da se upiše na Pilotsku akademiju u Vršcu i završi je. Kasnije su Akademiju završile i njena kćerka Jasmina-Miška Jovanović, Nada Panić-Novak iz Zemuna,

takođe profesionalni pilot, a posle njih i Mirjana Ivanović – koja je u Zagrebu završila Višu zrakoplovnu školu i postala profesionalni pilot.

Uprkos profesionalnom zvanju, Ljudmila je letela i držala nastavu bez ikakve nadoknade. Radila je u spoljnoj trgovini kao viši komercijalista, a završila je i srednju medicinsku školu i pet godina radila u struci. Kad je došla u pilotsku školu, a nakon toga u Beograd, zaposlila se u Institutu za vazduhoplovno modelarstvo i onda u spoljnoj trgovini.

Inženjerka aeronautike, instruktorka letenja i prva žena profesionalni pilot u Jugoslaviji sa licencama za više tipova motornih aviona (19) i jedrilica (21), samostalno je uzletela daleke 1951. godine i ostvarila dva državna rekorda u letenju na jedrilicama. Njena dozvola važila je do 1999. godine, što znači da je "u vazduhu" provela skoro pola veka.

Na jedrilici **Vaja** je 1953. postigla državni rekord u trajanju leta – ostala je u vazduhu 11 sati i jedan minut i taj rekord ni do danas nije oboren. To je bilo "jedrenje na talasima" iznad vršačke padine – gde severozapadni vetar, kad duva, podiže vazduh uz padinu, stvarajući "talase", tako da je punih 11 sati "uživala kao da šeta" – po njenim rečima – najpre joj je bilo dosadno, ali su kasnije dolazili i drugi jedriličari, jer bio je septembar mesec i toplo, pa su leteli sve do mraka. "U jedrenju se mora paziti da se sa nekim ne sudarite, da ne udarite u padinu, da ne izgubite visinu i 'talase'" – ističe Ljudmila.

Ljudmila Jovanović je letela po celoj SFRJ – dobre talase je imao Bihać ispod Plješevice, gde je polagala za zlatno "C" postigavši visinu od 4500 metara. "Dobre talase za jedrenje ima i Kraljevo" – kaže. Van granica zemlje nije letela.

Na moje pitanje – "Čega se najradije seća?" – odgovorila je:

"Sve je bilo lepo u toj mojoj ljubavi prema letenju, zaista divno, bila sam puna i zadovoljna. Moj suprug Mihajlo-Mikica Jovanović je takođe pilot-nastavnik jedriličarstva i motornog letenja – profesionalni pilot, akrobata.

Kada je, daleke 1910, u Kopenhagenu 8. mart proglašen za Međunarodni dan žena, Međunarodna aeronautička organizacija (FAI) je izdala prvu diplomu pilota-avijatičara Francuskinji Rejmond de Laroš.

Ljudmila Jovanović-Ostrovski
1952. nakon završene Pilotske škole

Ali, zato što sam žena nisam mogla da letim kao profesionalni pilot ni u privrednoj avijaciji, ni u saobraćajnoj, u Vršac nisu hteli da primaju žene. Ženama je kod nas zatvoren pristup u vazduhoplovstvo i nije im dozvoljeno da se bave pravim letenjem. U svetu je to već odavno rešeno u korist žena – u Rusiji, Bugarskoj, SAD, Švajcarskoj – žene čine kompletne posade aviona. Kod nas su žene još uvek samo za varjaču i kuhinju, to su nam i kolege piloti stalno govorili i bili su vrlo arogantni. Moj suprug me je kao pilot podsticao i zahvaljujući njegovom razumevanju sam tako dugo i opstala i održala se u tom svetu. Svaki vikend, a još i u toku sedmice više puta, i svaki godišnji odmor smo provodili na aerodromu, ceo život smo uložili u vazduhoplovstvo – sve troje: suprug, kćerka i ja."

Pre nekoliko godina Ljudmila Jovanović je zauzela značajno mesto u knjizi **Sto najpoznatijih žena Jugoslavije**, rađenoj za Ujedinjene Nacije, mesto koje joj neosporno zasluženno i pripada.

Udruženje žena-letača Jugoslavije

"Udruženje žena-letača Jugoslavije" zvanično je osnovano pre tri godine u prostorijama Vazduhoplovnog saveza Jugoslavije u Beogradu (Uzun Mirkova 4).

Kao svoj cilj, ova organizacija je postavila afirmaciju žena-letača kod nas i u svetu, uz realne izgleda da ubrzo postanu deo Evropskog udruženja žena-pilota i Međunarodnog svetskog udruženja žena-letača "Ninety nines".

U trećoj godini svog postojanja i delovanja "Udruženje žena-letača Jugoslavije" je dobilo i svoj znak, logotip, memorandum i članske karte.

Udruženje je okupilo sve naše žene-letače od 20 do 70 godina: motorne pilote, pilote jedrilica, padobrance, pilote putničkih aviona. Iz mnoštva poznatih imena naših eminentnih žena-letača pomenuću neka: Ljudmilu Jovanović – predsednicu Udruženja, pilota, ing. aeronautike; Zoricu Boljanović pot-predsednicu, pilota, dipl. ing. mašinstva i konstruktorku aviona; Nevenku Ličina-Majc – modelarku, padobranca i instruktorku padobranstva; Nataliju Stefanović – višestruku državnu rekorderku i šampionku u padobranstvu, dobitnicu statue "Zlatni orao" i titule najboljeg sportiste godine 1963; Zlatu Martinović - modelarku i nastavnicu-jedriličarku; Mariju Korda – nastavnicu motornog letenja; Milicu Jevtić – vrsnu jedriličarku; Mirjanu Ivanović – profesionalnog pilota-kapetana putničkog aviona SAAB-2000 u Švajcarskoj, Jugoslovenke iz "Ginisa" za samostalan prelet Atlantika u malom avionu Cesna 172.....i još desetina imena. Dva počasna člana Udruženja su dr Divna Đorđević i prof. Radmila Tonković.

Žarana Papić (1949–2002)

Žarana Papić je rođena 1949. u Sarajevu. Gimnaziju i fakultet je završila u Beogradu. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu je i magistrirala 1989. godine, sa tezom "Feministička kritika sociologije" koja je objavljena kasnije kao knjiga **Sociologija i feminizam**. Doktorirala je 1995. godine, s tezom "Dijalektika pola i roda – priroda i kultura u savremenoj socijalnoj antropologiji".

Od 1976. je bila aktivna u prvim feminističkim inicijativama u bivšoj Jugoslaviji. Pohađala je prvi tečaj Ženskih studija na Inter-univerzitetskom Centru u Dubrovniku, 1976. godine. Jedna je od organizatorki Prve međunarodne feminističke konferencije u Istočnoj Evropi, "Drug-ca žena", održane u Beogradu, oktobra 1978. godine. Od 1979. do 1983. radila je kao urednica, a od 1983. do 1989. kao glavna urednica u SIC-u.

Sa još sedam koleginica osnovala je 1992. godine Centar za ženske studije, kao alternativni centar ženskih antiratnih i intelektualnih aktivnosti. Predavala je u Centru za ženske studije antropologiju rod(ov)a. Jedna je od tri profesorke koje su uvele studije roda na Filozofski fakultet u Beograd, 1993. godine.

Bila je članica organizacionog komiteta Istočnoevropske feminističke konferencije "What Can We Do For Ourselves?" održane u Beogradu, u junu 1994. Takođe je bila i kontakt za Srbiju za Evropski forum levih feministkinja; 1982–86. regionalna predstavница uređivačkog odbora za Women's Studies International Forum; članica Međunarodnog savetodavnog odbora za Studies on Women Abstracts; članica uredništva časopisa Ženske studije, glavna urednica časopisa Sociologija iz Beograda i članica brojnih regionalnih i međunarodnih organizacija.

Na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta predavala je od 1989. socio-kulturnu antropologiju, a na izbornom kursu za sve studente ovog fakulteta, od 1993, studije roda.

Žaranini neobjavljeni tekstovi biće prikupljeni i štampani u posebnom izdanju.

Knjige:

Antropologija žene, uredila sa Lydiom Sklevicky, Prosveta, Beograd, 1983.

Sociologija i Feminizam, Istraživačko-izdavački centar, Beograd, 1989.

Polnost i kultura – Telo i znanje u savremenoj antropologiji, Edicija XX vek i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog Fakulteta, Beograd, 1997.

Ne znam odakle da počnem, a od nečega moram, neću da zbog konfuzije, zbog bola ne kažem sve dok još mogu dok konfuzija i bol isteruje reči kao viruse, baš me briga za stil, želim da kažem istinu, a ona kao i uvek beži, beži kao pojam, samo slike, poneka reč, u ovom trenutku mogu da se takmiče sa količinom neistine povodom smrti moje drugarice iz detinjstva Žarane. Počev od neistinite istine da nje više nema ovde iz ćoška u crvenoj zgradi ka kojoj sam svake večeri dolazeći kući bacala pogled ka njenom prozoru i pitala se kako je, šta li radi, da li da pozvonim.

Mi smo je zvali Žarka, i jako je lepo igrala, i kao jako mlada, i nedavno u Budimpešti, u diskoteci.

Njen tata je bio učitelj mom tati u selu u Hercegovini i njen tata je mog oca izveo svojom verom u njegovu izuzetnost iz seoske porodice u veliki svet.

Žarka i ja smo se srele u Milanu, možda smo se znale i ranije ali ja se ne sećam, ja bila sam "mala" a ona "velika".

Sećam je se kad je ušla u naš stan u Milanu obučena u indijsku haljinu, mršava i kratko podšišana. Bila sam zabezegnuta, a kasnije mi je ona rekla da je i ona bila mojom dugačkom čupavom kosom i kožnim pantalonama.

Znam da sam je se nekako plašila.

A kaže i ona mene.

Mislim da smo se pogledale kao dve žene pravo u srž i da smo nešto odmah ustanovile ali da to nešto nije moglo da nađe jezik tada.

Naši očevi su diktirali pravila i jezik, mi smo se našle kao kćerke svojih očeva, na njihovom terenu i jeziku, a obe smo zapravo bežale od kuće, ali nismo to jedna za drugu tada znale.

Valjda nismo ni znale da smo feministkinje ili da ćemo to postati, da ćemo se time strasno baviti do kraja života. Znam da smo gledale jedna drugoj u odeću, i šminku, u žensku stranu koja je kod nas obe bila izrazita, da smo jedna drugoj govorile, kako si lepa, i da to tada nije bio feminizam u bivšoj Jugoslaviji, a možda čak ni novi talas u Italiji, tu naviku smo održale do poslednjeg našeg susreta, nedavnog, uvek bismo se pogledale i požalile ili pohvalile, na ženske strane tela sa ženske strane, ali kao devojkice. Na momente sam mislila, delujemo blesave naročito pred ozbiljnom feminističkom studentskom publikom; ali mi smo jedan drugoj bile među prvim svedokinjama preobražaja, osveščivanja i skidanja velova, kako je ona govorila, i naravno tome nije bilo kraja, iskršavali su novi velovi, kao zmijske kože, do poslednjeg dana.

Neću da podležem konfuziji i neverici koja uvek prati smrt onih koji zapravo nama ne mogu nikad da umru: bliskim svedocima nas samih, onih koji i kad odu ostaju u tebi, zadužuju te da živiš i za njih i da zamišljaš šta bi oni rekli negde gde ih sada nema a potrebni su. Da nisam do sada izgubila mlađu sestru i majku ne bih verovala da je tako nešto moguće niti nužno, ali sada znam odmah da kažem svakom mom nestalom dragom i gde će mu biti određeno mesto u mom životu u budućnosti; o Žarki ću razmišljati kao drugarici koja je imala hrabrosti da se suprotstavi velikim silama i nasilju koje svakodnevno prete ženama koje hoće da budu lepe, pametne i drugačije, ali koja je jednim komplikovanim i nesrećnim sticajem okolnosti ostala zarobljena svojom intimom: majkom.

Kada je moja majka umrla pre tri godine ona mi je rekla dramatično: ne daj se, odmah stavi nekoga između sebe i oca, ne smeš ti da budeš zamena.

Poslušala sam je ali sam joj rekla, znaš smrt oca nije kao smrt majke, niti je udovac isto kao i udovica majka. Kada je njoj umrla majka pre dva meseca, rekla mi je, bila si u pravu, smrt majke nije isto kao smrt oca, i tražila mi je da pročita moju knjigu **Matrimonium**: o razdvajanju od mrtve majke koja ne pušta, o primarnoj ljubavi, o braku s njom, o simbiozi, o surovo bolnom odnosu koji kćerke imaju sa majkom u patrijarhalnom društvu. O beznadežnosti koja zapravo svet rađa ali za to ne zna.

Kada mislim na nju sećam se njenog pogleda i te njene oštrem ali savitljivoj inteligencije: ne znam zašto je umrla baš sada kada je mogla da shvati neke stvari u vezi sa **Matrimoniumom** bolje od svih nas oko nje koje smo se lakše od nje izvukle od Sile Majke; što nije stigla da pročita moju knjigu kao sve moje ranije knjige i da mi kaže da nisam luda, da nisam glupa, da samo ne mogu da živim bez moje mrtve mame. Da ne znam više ko sam i kuda idem, da se plašim da me ne povede sa sobom. Žarku njena mama jeste. Neću o tome da sudim niti bilo šta mislim, tvrdim samo da je to što se njoj desilo 10. septembra nešto što svima nama ženama preči svakoga dana.

LEČENJE ZLOĆUDNIH TUMORA DOJKE

(nastavak iz prošlog broja)

Načini lečenja

Lečenje malignog oboljenja dojke jedno je od najdiskutabilnijih područja medicine. Kao prvo pitanje postavlja se neophodnost i vrsta operacije – treba li samo ukloniti čvorić ili i njega i okolno tkivo, odnosno da li treba odstraniti celu dojku? Drugo pitanje se tiče sistemske terapije zračenjem ili hemoterapijom. Ni na jedno od ovih pitanja nije lako odgovoriti, a još je teže doneti odluku. Uobičajeno je da kada žene treba da donesu odluku, budu doveđene u ozbiljnu dilemu, šta je najbolje da učine za svoje zdravlje.

Lečenje raka dojke najčešće se sastoji od četiri uobičajena medicinska postupka: operacije, zračenja, hemioterapije i/ili hormonske terapije. Otklanjanje čvora, mastektomija i zračenje čine takozvano **lokalno lečenje**, dok **sistemska lečenje** podrazumeva primenu lekova koji putem krvi treba da stignu u udaljene delove organizma i unište maligne ćelije na samom mestu lokalizacije tumora i na drugim organima do kojih su maligne ćelije, možda, već dospеле.

Razlike u lečenju zavisice od stadijuma bolesti, vrste tumora i nekih drugih činjenica kao što su godine starosti i opšte zdravstveno stanje žene. Neki oblici lečenja se sprovede radi izlečenja, a neki da bi se produžio život i/ili poboljšao kvalitet života obolele žene. U lečenju se primenjuju i lekovi koji umanjuju ili otklanjaju prateće simptome bolesti ili primenjenih specifičnih lekova, i to je tzv. **simptomatska terapija**.

Neophodno je da se ženi objasne ciljevi lečenja, neželjena dejstva primenjenog lečenja i koje su posledice ako se predloženo lečenje ne prihvati.

Mogućnosti lečenja kada je bolest lokalizovana (klinički stadijumi 0, I i II)

Ovo su postupci kada se ne uklanja cela dojka.

1. Operacijom se uklanja maligni čvor. Ova operacija se naziva segmentalna resekcija ili delimična mastektomija. Cilj ovog hirurškog zahvata je da se odstrani tumorski čvor i manje ili više okolnog tkiva. Posle ove operacije ostaje ožiljak, koji manje ili više deformiše dojku u zavisnosti od veličine samog čvora, veličine odstranjenog okolnog tkiva i veličine same dojke.

2. Lečenje se nakon opisanog hirurškog zahvata nastavlja zračenjem. Najčešće se zračenje sprovodi u toku pet uzastopnih dana, tokom jedne sedmice i ukupno traje pet do šest nedelja. Prorpratna delovanja zračenja su: zamor, bol u mišićima, crvenilo i svrab kože uz izraženu osetljivost na dejstvo sunčevih zraka. Kod nekih žena (oko 10%) usled zračenja može da se razvije stanje slično bronhitisu, koje može potrajati i duže vreme, ali je prolazno i ne ugrožava život žene.

Moguća je i operacija dojke koja je poznata pod imenom kvadrektomija i podrazumeva odstranjenje jedne četvrtine dojke. Posle ovog zahvata takođe se primenjuje lečenje zračenjem. Kod ove operacije, zbog odstranjenja većeg dela tkiva dojke deformacija dojke je veća.

Mastektomija, odstranjenje cele dojke

Ovim hirurškim zahvatom odstranjuje se cela dojka i/ili pazušne limfne žlezde, odnosno tkiva ispod dojke.

1. Obična mastektomija (tzv. totalna mastektomija) podrazumeva odstranjenje cele dojke, dok su regionalne limfne žlezde i grudni mišić sačuvani. Prpratni efekti ove operacije su psihička trauma, veliki ožiljak i osećaj trnjenja na mestu operacije. Rekonstrukcija dojke je moguća posle ovakvog hirurškog zahvata.

2. Modifikovana radikalna mastektomija hirurški se izvodi kao i već opisana, ali ova metoda podrazumeva istovremeno odstranjivanje pazušnih limfnih žlezda. Prpratne pojave su iste kao i kod obične mastektomije, ali usled promene limfotoka mogući su problemi sa rukom. Ovi problemi se ogledaju u vidu zamora ruke, koja je sa strane gde je dojka odstranjena, otoka, teškoća pri pokretima i nošenju težih predmeta.

3. Radikalna mastektomija podrazumeva odstranjenje dojke, grudnog mišića i svih područnih limfnih žlezda. Problemi koji se javljaju posle operacije isti su kao i kod prethodne samo što su mnogo izraženiji i stalno prisutni. Rebra i pluća, koja više nisu zaštićena mišićnim slojem postaju osetljivija na povrede i bolesti.

Postoje različite modifikacije opisanih hirurških zahvata, koje nose različite nazive, što može da zbuni i oteža ženi donošenje odluke. Zbog toga je neophodno da lekari koji predlažu operaciju detaljno objasne šta će operacijom biti uklonjeno i koje su posledice hirurškog zahvata.

Zračenje i hemioterapija

Zračenje je metoda u kojoj se primenjuju rentgen ili neki drugi zraci, a hemioterapija označava primenu različitih lekova čiji je zadatak da unište ćelije raka u organizmu na onim mestima koja nisu pristupačna za operaciju. Smatra se da je moć uništavanja ćelija ovim metodama veća u odnosu na maligne nego na zdrave ćelije, mada za sada ne postoji ni jedno toliko selektivno sredstvo koje bi uništavalo samo bolesne ćelije a zdrave štedelo.

Zračenje i hemioterapija izazivaju niz prpratnih pojava koje žene teško podnose. Najčešće se javljaju: mučnina, zamor i prolivi. Hemioterapija može da izazove gubitak menstruacije koji je neki put i trajan, otpadanje kose, koje nije trajno, ali je za većinu žena dramatično. Prateće pojave mogu da budu i srčane smetnje kao i smanjenje opšte otpornosti organizma. Zračenje može da proizvede opekotine na koži, preosetljivost na sunčeve zrake, iznenadne prelome kostiju i defekte kožnog i potkožnog tkiva koji teško zarastaju.

Obe metode lečenja sprovode se u bolnici.

PORUKA: Prevazilaženje psihološke traume i osnaživanje žena koje su obolele od raka dojke najbolje se postiže u grupama podrške ili samopomoći.

Pripremila: Stanislava Otašević

Ukoliko ste zainteresovane za ovaj vid oporavka obratite se Autonomnom ženskom centru na telefon 435.455 od 11–17h svakog dana. Kontakt osobe: Divna Matijašević i Stanislava Otašević.

Gavez (*Symphytum officinale*)

Gavez je lekovita biljka čija je vekovna upotreba potvrdila njegove vrednosti u narodnoj medicini. Kada ga upoznate znajte da ste stekli dragoceno poznanstvo. Raste u celoj srednjoj Evropi po vlažnim livadama, pored reka a može se naći i iznad 1.000 metara nadmorske visine.

To je trajna zeljasta biljka visoka do jednog metra, izduženih dlakavih listova, a na vrhu su ljubičasti ili beličasti cvetovi. Koristi se cela biljka, nadzemni deo dok je još mlad u proleće, a koren se vadi u proleće čim biljka počne da lista, ili u jesen.

Gavez je biljka za isceljenje celog tela. Jedno je od najboljih sredstava za podsticanje rasta tkiva spolja i iznutra. U narodnoj medicini koristi se za lečenje preloma kostiju, uboja, čireva, starih rana. U obliku sirupa daje se slično belom slezu za lakše iskašljavanje i upale usne šupljine. Za katar želuca, čir na dvanaestopalačnom crevu, srđobolju, obilan ciklus, bronhijalni katar, upalu pluća, porebrice, krvav kašalj. Naročito se koristi za stvaranje novih ćelija.

Može se koristiti i za jelo sirov ili kuvan i listovi i stabljika, za salate, variva, čorbe, nadeve...

Recepti:

1. Oblog za uboje, prelome i sl.

U mleku ili vodi prokuvati usitnjen svež ili sušen koren gaveza i tu žitku kašu, toplu, staviti na platno i obložiti prelom.

Ovi oblozi se menjaju na svaka 2–4 sata, a sve ukupno ne smeju se držati predugo zavisno od mesta i vrste povrede (naročito ne dugo na zglobu) ni u kom slučaju duže od nekoliko dana.

2. Čir želuca i dvanaesto-palačnog creva

50 grama gaveza, dunjinog i lanenog semena i po 20 grama slatkog korena i lista hajdučke trave; pomešati, popariti jednom litrom ključale vode, poklopiti, posle 6 sati ocediti i u toku dana piti umesto vode.

3. Čaj

Dve čajne kašičice usitnjene suve biljke (koren i list) preliti sa četvrt litre vrele vode, ostaviti da stoji 15 minuta, potom procediti (piti 2–3 šolje na dan).

Pripremila: Zorica V.

Beograd – Autonomni ženski centar

Obuka u novim tehnologijama

U Beogradu je od 16–20. septembra 2002. održana obuka iz oblasti informaciono-komunikacionih strategija (ICT – Information Communication Technologies) i veb dizajna.

Održavanje treninga inicirali su Autonomni ženski centar i Nataša Stevanić, pozivajući organizaciju ENAWA-u (European and North American WomenAction) da u nove komunikacione strategije uputi aktivistkinje ženskih organizacija iz Vojvodine, Crne Gore, Srbije, Kosova i Albanije.

Obuci je prisustvovalo devetnaest polaznica.

ENAWA je omogućila jednoj učesnici da na ovoj bazičnoj edukaciji bude ko-trenerica i da pohađa dodatnu obuku koja će se održati krajem 2002.

Finansijsku podršku ovom projektu dala je danska organizacija "Hivos", čija je misija jačanje ženskih nevladinih organizacija u istočnoj Evropi.

K.J.

Beograd – Ženski medijski centar

Stop nasilju

U okviru kampanje "Amnestija za žrtve - dokle robijom na robiju" u organizaciji Ženskog medijskog centra, tokom avgusta i septembra meseca, održano je sedam tribina na kojima se razgovaralo o nasilju nad ženama i decom. Ciklus tribina pod nazivom "Stop nasilju" završen je petog septembra 2002. godine.

U prostorijama galerije Kulturnog centra Beograda "ArtGet" učesnice i gosti tribina su po prvi put javno diskutovali o određenim vrstama nasilja i diskriminacije nad ženama i decom.

Pored rasprava na teme "Novi modeli pravne zaštite od nasilja u porodici", "Pogubni uticaj siromaštva i rata kao najdrastičnijeg nasilja nad ženskim zdravljem", razgovaralo se i o nasilju nad Romkinjama i romskom decom, nasilju i diskriminaciji nad invalidkijama, konkretnim ženskim pričama....

Na tribinama su, uz svaku temu, prikazani i propratni dokumentacioni video materijali, predstavljen je rad nekolicine ženskih nevladinih organizacija: Jefimije (Užice), Justicije (Beograd), Viktimološkog društva Srbije, Dečijeg romskog centra, Romskog ženskog centra Bibija.

K.J.

Beograd – Centar za kulturnu dekontaminaciju

Prezentacija programa Žene to mogu

Početak septembra u Centru za kulturnu dekontaminaciju održana je prezentacija programa "Žene to mogu" (ŽTM) na kojoj je bilo reči o realizovanim ciljevima u protekloj i planovima za predstojeću godinu.

Prezentaciju je organizovala – Norveška narodna pomoć sa partnerskim organizacijama **Glasm Razlike** - grupa za promociju ženskih političkih prava i **Ženskom političkom mrežom**.

ŽTM je edukativan program žena – Norveške laburističke stranke koje su u Srbiji tokom 2001. godine obučile tim od 27 trenerica. One su program dalje realizovale u 97 opština u Srbiji sa preko 1600 učesnica. Inicirano seminarima ŽTM, širom Srbije je realizovano preko 20 lokalnih akcija - tribina, prezentacija i sl.

Program ŽTM nastavljen je od avgusta 2002. Planirano je da tim od 39 trenerica iz 23 grada u Srbiji, realizuje 45 seminara. Očekuje se da će preko 1200 žena biti učesnice ovog programa.

Kao bliski saradnik na ovom projektu, **Radna grupa za jednakost polova – Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope** je svoju aktivnost u cilju većeg učešća žena u politici, započela upravo programom ŽTM.

Na prezentaciji prisutnima su se obratili: Gordana Čomić, potpredsednica Republičkog parlamenta; Milica Panić, koordinatorka programa ŽTM za jugoistočnu Evropu; Aleksandra Petrović Graonić, koordinatorka projekta ŽTM u Srbiji 2002; Leila Ruždić Trifunović, članica Republičkog parlamenta i predstavnica **Ženske političke mreže** u projektu ŽTM; Tanja Ignjatović, članica **Glasa Razlike**, predstavnik **Radne grupe za ravnopravnost polova – Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope**, kao i Nils Rohne, predsedavajući međunarodnog odeljenja – Norveške narodne pomoći, centralna kancelarija Oslo.

Promovisan je i materijal programa ŽTM čije su autorke i izdavačice **Žene na delu**.

Projekcijom filma "ŽTM (2001)" autorske grupe "Šta hoćeš", svečanim koktelom i muzičkim nastupom grupe "Mesto" završena je prezentacija programa koji povezuje žene, pomaže formiranje civilnih ženskih inicijativa, podstiče aktivno učestvovanje žena u javnom i političkom životu.

K.J.

Beograd - Festival obrazovanja odraslih

Bazar obrazovanja

U Beogradu je od 24. do 28. septembra održan drugi Festival obrazovanja odraslih.

Inicijatori ovog Festivala su **Društvo za obrazovanje odraslih i Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta**, a u organizaciji je učestvovalo 26 institucija.

Cilj Festivala je da promoviše doživotno obrazovanje i da informiše širu javnost o organizacijama koje se bave obrazovanjem odraslih.

Festival je obuhvatio čitav niz manifestacija u obrazovnim organizacijama od Univerziteta za treće doba i radničkih univerziteta do astronomskih škola: promocije, predstavljanja, konferencije za štampu i drugo. Najzanimljiviji deo Festivala bio je bazar institucija koje se bave obrazovanjem odraslih, održan u petak, 27. septembra, u hotelu "Jugoslavija". Tu su obrazovne organizacije pojedinačno predstavljale svoje delatnosti, na štandovima i kroz kratke prezentacije.

Na ovom bazaru su učestvovali **Centar za ženske studije** kao i **Glas razlike** na čijem štandu su bili izloženi i materijali **Autonomnog centra, Žena na delu** i **AŽIN**-a. Gošće festivala su pokazale veliko interesovanje za delatnosti ovih grupa i volonterski rad u njima.

B.D.

Beograd – Fond "Maja Maršićević-Tasić"

Osvajanje slobode

Goranka Matić, urednica fotografije beogradskog nedeljnika **Vreme**, dobila je nagradu Osvajanje slobode za 2002. godinu koju dodeljuje Fond "Maja Maršićević-Tasić".

Nagrada se dodeljuje ženi koja se svojim delovanjem zalaže za afirmaciju ljudskih prava, pravne države, demokratije i tolerancije u političkoj komunikaciji.

Nagradu, ustanovljenu prošle godine u cilju ohrabrivanja svih žena "koje osvajaju slobodu u najrazličitijim segmentima života", čine skulptura našeg poznatog vajara Mrđana Bajića i novčani iznos od 30.000 dinara.

Nagrada je dodeljena jednoglasnom odlukom žirija u sastavu Olja Bečković, novinarka i prošlogodišnja laureatkinja, Nataša Mičić, predsednica Narodne skupštine RS, Dušan Bataković, ambasador SRJ u Grčkoj, Ivan Vejvoda, izvršni direktor Fonda za otvoreno društvo i Milutin Petrović, reditelj.

K.J.

Beograd – Centar za ženske studije

Promocija knjige – **Žene sa Kosova**

U prostorijama Centra za ženske studije – Beograd, 18. septembra 2002, održana je promocija knjige novinarkе Elizabet Kestli (Ciriha), **Žene sa Kosova: životne priče Albanski**.

Posle serije knjiga **Životne priče žena** (Vojvođanke i Romkinje), Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja iz Novog Sada objavljuju i petnaest životnih priča Albanski – žena različite starosti, profesija, mesta stanovanja.

Humanitarna organizacija protestantskih crkava Švajcarske (HEKS) i kulturni fond Pro Helvecije iz Ciriha omogućili su prevod ove knjige.

Na promociji su učestvovalе Armin Rizer (HEKS), Daša Duhaček (Centar za ženske studije – Beograd), Svenka Savić (Centar za ženske studije i istraživanja – Novi Sad), Lepa Mladenović (Autonomni ženski centar) i autorka.

Promocije **Životnih priči Albanski** održane su i u Centrima za ženske studije u Subotici, Novom Sadu i Nišu, čime je prezentovana Mreža ženskih studija u Jugoslaviji.

K.J.

Konferencije

U **Belfastu** će se, od 11. do 14. avgusta 2003. održati konferencija pod nazivom "Žene, porodica, privatni život i polnost" (Women, Family, Private Life and Sexuality).

Konferenciju organizuje Međunarodni savez za istraživanje ženske istorije (International Federation for research in women's history).

Informacije na adresi: history@qub.ac.uk

URL: www.historians.ie/women

U **Lundu**, Švedska, održaće se od 19. do 24. avgusta 2003. Peta Feministička istraživačka konferencija "Rod i moć u novoj Evropi" (Gender and Power in the New Europe – 5th Feminist Research Conference). Konferenciju organizuju, pored ostalih, Centar za studije roda sa Univerziteta u Lundu i Švedski sekretarijat za istraživanje roda, AOIFE (The Association of Institutions for Feminist Education and Research in Europe), ATHENA (Advanced Thematic Network in Activities in Women's Studies in Europe, Socrates Thematic Network Project), The next GENDERation.

Opšti ciljevi konferencije jesu uspostavljanje foruma visokog nivoa za istraživače u oblasti roda iz čitave Evrope, stvaranje mreže između istraživača u oblasti roda i integrisanje mladih u istraživačke projekte.

Konferencija je otvorena za stručnjake, poznate istraživače, kao i mlade istraživače. Naročito su dobrodošli bibliotekari i dokumentaristi iz oblasti studija roda.

Preliminarne teme radionica su:

Promene u Evropi (Changing Europe)

Nacije i nacionalizam. Izazov rasizmu. Kupovina tela.

Jednakost

Jednak rad. Univerzalizam i partikularizam. Komparativne studije.

Otpor i omoćavanje

Ženski pokreti. Ljudska prava. Organizacije.

Normativnost i hegemonija

Norme i pravila. Preimenovanje kategorija. Maskuliniteti.

Feminizam i studije nauke i tehnologije

Telo i zdravlje. Ljudi i mašine. Prostor/okolina.

Nasilje

Rat i mir. Militarizacija. Odnosi i nasilje.

Globalna Evropa

Unutra i spolja. Kolonijalna istorija. Migracije/globalno prestrukturiranje.

Ženske studije/studije roda u Evropi

Istraživačka politika. Institucionalizacija.

Teorija/metodologija i epistemologija

Postmodernizam/materijalizam. Narativna, usmena i biografska metoda. Istraživačka etika.

Jezik, slike i predstavljanje

Umetnost i književnost. Kulturalna kritika. Mediji i proza.

Info i predregistrovanje za učešće: 5thfeminist@genus.lu.se ili na sajtu www.5thfeminist.lu.se

Adresa: Centre for Gender Studies, Lund University, box 117, SE-221 00 Lund, Sweden.

**SOS TELEFON ZA ŽENE I
DECU ŽRTVE NASILJA**

tel/fax: 645-798
e-mail: sosbgd@drenik.net
svakoga dana od 16–20h.

SIGURNE ŽENSKKE KUĆE

kontakt tel: 063/802-1292

IZ KRUGA

Grupa za podršku ženama i deci invalidima, kao i porodicama osoba koje imaju neku vrstu invalidnosti
tel: 3618-648 i 3061-477
e-mail: izkruga@eunet.yu
pon/sre/pet 11–16h

ŽENSKKE STUDIJE

tel: 657-808; 361-3916
Srpskih vladara 34/
e-mail:
zenskestudie@sezampro.yu

LABRIS

Grupa za lezbejska ljudska prava
tel: 439-488

**ŽENSKKA IZDAVAČKA
KUĆA 94**

kontakt: 455-846

**UDRUŽENJE
POSLOVNIH ŽENA**

tel/fax: 630-281
Đure Jakšića 5/I
e-mail: emins@eunet.yu

**AUTONOMNI ŽENSKI
CENTAR PROTIV
SEKSUALNOG NASILJA**

Tiršova 5a
tel: 645-328, fax: 687-190
e-mail: awcasv@eunet.yu
radnim danima: 14–18h.

**SKLONIŠTE ZA ŽENE I
DECU ŽRTVE NASILJA**

kontakt tel: 645-798
e-mail: shelter@eunet.yu

BIBIJA

Ženski romski centar
27. marta 37/10
tel: 322-90-94
e-mail: bibija@eunet.yu
drustvor@eunet.yu

AŽIN

Asocijacija za žensku inicijativu
tel: 3345-762;
tel/fax: 3224-691
Majke Jevrosime 39
e-mail: awin@sezampro.yu

**GRUPA ZA ŽENSKKA
PRAVA EVROPSKOG
POKRETA U SRBIJI**

tel/fax: 3282-294
e-mail: vds@eunet.yu
radnim danima od 11–15h

YUKOM

Centar za ženska ljudska prava, podgrupa Jugoslovenskog komiteta pravnika za ljudska prava
fax: 324-4540
Krunska 22
e-mail: yulaw@eunet.yu

**SOS TELEFON I
CENTAR ZA DEVOJKE**

tel: 322-6904, fax: 334-0239
Nušićeva 7/II
e-mail: grrrls@eunet.yu
radnim danima od 09–21h

**INCEST TRAUMA
CENTAR**

Grupa za podršku seksualno zlostavljanoj deci, žrtvama incesta i žrtvama rata
Tel/fax: 3243-963
radnim danima od 18–21h

**DEČIJI ROMSKI
CENTAR**

Kralja Milutina 34/II/5
tel: 011/361-3450
tel/fax: 011/646-326
e-mail: derocent@eunet.yu

ŽENSKI LOBI

kontakt tel: 685-394 ili 322-6490

ŽENE U CRNOM PROTIV RATA

tel/fax: 623-225

e-mail: stasazen@eunet.yu

SEKCIJA ŽENA UGS NEZAVISNOST

tel: 063/8081-490

e-mail: sekczena@eunet.yu

SAVETOVALIŠTE PROTIV NASILJA U PORODICI

tel/fax: 787-615

Dalmatinska 47a

e-mail: savet@eunet.yu

radnim danima od 10–19h

JUSTICIA

tel: 641-542

Kneza Miloša 25/2

e-mail: justicia@eunet.yu

radnim danom: 10–16h

PRIHVATILIŠTE ZA ŽENE ŽRTVE NASILJA

kontakt tel: 787-615

LASTAVICA

Kuće za žene iz Krajine

Surčin tel/fax: 844-00-54

Pančevo tel/fax: 013/353-613

e-mail: lastavic@eunet.yu

GEA

tel: 063/277-514

Alibunarska 1, Krnjača

ŽABA & ŽENA

Tel: 316-1462

Gajeva 15, Zemun

radnim danima od 8–20h;

subotom od 9–15h

CENTAR ZA SAMOHRANE MAJKE

tel: 316-1462

Cetinjska 18, Zemun

TERA kreativna žena

tel: 500-591

Branka Cvetkovića 3

e-mail: terasjmj@eunet.yu

UDRUŽENJE ŽENA VIZIJA

Gospodar Jovanova 7/1

11000 Beograd

e-mail: vizija@infosky.net

tel/fax: 011/635-280

SOS TELEFON ZA ŽENE I DECU ŽRTVE NASILJA Grocka

Bulevar Oslobođenja 16,

Grocka

tel/fax: 011/893-242

e-mail: sosgroc@eunet.yu

ŽENSKI MEDIJSKI CENTAR

Hilandarska 30

tel: 011/3231-520

e-mail: klaric@awin.org.yu

DEVE

Beograd

e-mail: devebgd@yahoo.com

radnim danom 10–17h

GLAS RAZLIKE

Grupa za promociju ženskih

političkih prava

Cincar Janka 7/2

tel/fax: 3284-395

e-mail: glas.razlike@sezampro.yu

radnim danom 10–17h

MREŽA ŽENSKIH TEKSTILNIH RADIONICA

Topličin Venac 6

tel: 011/637-086

fax: 011/620-334

e-mail: wtnw@eunet.yu

www.wtnw.org.yu

ASTRA

(Anti Sex Trafficking Action)

SOS/fax: +381113347817

http://astrabg.tripod.com

ŽENE NA DELU

Mileševska 7,
11000 Beograd
tel/fax: 011/455-846
utorak i četvrtak 10–13h
e-mail: zenadelu@yubc.net
zenadelu@eunet.yu

AŽIN /INDOK

Majke Jevrosime 39,
11000 Beograd
tel/fax: 011/3224-691
e-mail: indok@awin.org.yu

Elektronske verzije na srpskom
i engleskom jeziku
potražite na Internet adresama:
www.awin.org.yu/vesti2.htm
www.awin.org.yu/enews2.htm

Newsletter tim: Gordana, Diana,
Milica, Andrea, Zoe, Laurence

INDOK tim: Biljana, Klara, Violeta,
Dragica, Bojana, Maja, Tanja

Dizajn i grafička obrada:

Klara i Violeta

Štampa:

GALAKTIKA svemirska krstarica

Tiraž: 0000